

BEDER JOURNAL OF HUMANITIES

ISSUE:12

SPRING 2021

About the Journal

Beder Journal of Humanities (BJH) is a peer-reviewed journal published by University College "Bedër" High Education Institution (HEI), Faculty of Humanities and Law. The main objective of BJH is provide international scholars an intellectual platform for the exchange of contemporary research

The journal publishes research papers in the fields of Humanities such as Law, Theology, Communications, Spirituality, Economy and Religion, Morality, History, International Relations, Political Science, Public Relation, Marketing, Human Rights and Sociology, Education and Literature. From 2013, Beder Journal of Humanities (BJH) became a scholarly blind peer-reviewed publication, with an Editorial Board and International Advisory Board comprised of eminent scholars in Balkan, Europe and beyond.

EDITOR-IN-CHIEF

Assoc. Prof. Dr. Rahim Ombashi, University College Bedër, Albania.

ASSISTANT EDITORS

PhD Valmora Gogo, University College Beder, Albania
PhD Nertil Bërdufi, University College Beder, Albania

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Altin Shegani, Tirana University, Albania
Prof. Dr. Ardian Nuni, Tirana University, Albania
Prof. Dr. Ayhan Tekineş, Vienna University, Austria
Prof. Dr. Briseida Mema, Tirana University, Albania
Prof. Dr. Ferit Duka, UET, Albania.
Prof. Dr. Hajri Shehu, University of Tirana, Albania
Prof. Dr. Njazi Kazazi, "Luigj Gurakuqi" University of Shkoder, Albania
Prof. Dr. Rami Memushaj, University of Tirana, Albania
Akad. Fejzi Kolaneci, Akademician
Assoc. Prof. Dr. Mark Marku, University of Tirana, Albania
Assoc. Prof. Dr. Selami Xhepa, European University of Tirana, Albania
PhD. Agron Tufa, University of Tirana, Albania
PhD Ana Uka, University College Beder, Albania
PhD Atakan Derelioğlu, University College Beder, Albania
PhD Bojana Hajdini, University College Beder, Albania
PhD Erlis Çela, University College Beder, Albania
PhD Ferdinand Xhaferraj, University College Beder, Albania
PhD Genti Kruja, University College Beder, Albania
PhD Ilijana Kaceli, "Aleksandër Xhuvani" University of Elbasan, Albania
PhD Irvin Faniko, The Security Academy, Tirana, Albania

PhD Isa Erbaş, University College Beder, Albania
PhD Jamal Alsafarti, University College Beder, Albania
PhD Ndrëçim Ciroka, University College Beder, Albania
PhD Ramadan Cipuri, University of Tirana, Albania
PhD Sadullah Yılmaz, University College Beder, Albania

INTERNATIONAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah Hamiti, University of Pristina, Kosovo
Prof. Dr. Admiel Kosman, Potsdam University, Germany
Prof. Dr. Francesco Zannini, Pontificio Istituto di Studi Arabi e d'Islamistica, Italy.
Prof. Dr. Hamit Xhaferri, Universiteti UEJ, Tetovo, North Macedonia
Prof. Dr. Hans Köchler, Innsbruck University, Austria
Prof. Dr. İsmail Albayrak, Australian Catholic University, Australia
Prof. Dr. John Esposito, Georgetown University, Washington, USA
Prof. Dr. Jon Pahl, Lutheran Theological Seminary, USA
Prof. Dr. Kerima Filan, Sarajevo University, Bosnia & Hercegovina
Prof. Dr. Mark Webb, Texas Tech. University, USA
Prof. Dr. Paul Weller, University of Derby, U.K.
Prof. Dr. Qazim Qazimi, University of Pristina, Kosovo.
Prof. Dr. Recep Ileri, Universitate Europei de Sud-Est
Prof. Dr. Sebastiano Tafaro, Bari University, Italy
Akad. Feti Mehdiu, Pristina, Kosovo
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Ecirli, Institute of Sociology, Academia Romana, Romania
Assoc. Prof. Dr. Laura Tafaro, Bari University, Italy
Prof.
Assoc. Prof. Dr. Zeki Sarıtoprak, John Carrol University, USA.

BEDER JOURNAL OF HUMANITIES

ISSUE:12
SPRING 2021

Publication Frequency: Biannual

ISSN: 2306-6083

ISSN Online: 2707-3041

Tirana, Albania

www.bjh.beder.edu.al

Table of Contents

Ana Uka

Efektet e Programeve të Prindërimit në Rezultatet
e Zhvillimit të Fëmijëve: Rasti I Shqipërisë.....1

Besa Ombashi, Denita Cepiku, Niccolò Persiani

Health Care and the Implementation of Public-Private
Partnership (PPP) Instruments in Transition Balkanic Countries.....9

Dorian Demetja

Edukata e familjes tradicionale shqiptare, ngjizur sipas modelit dhe
udhëzimeve të Islamit, faktor themelor i ecurisë gjatë tranzicionit shoqëror.....33

PhD. Ana UKA, Ditmira Abaz

Kriza e familjes shqiptare në vitet e regjimit komunist:
Divorcet në vitet 60-të.....55

Ravesa Nano

THE Effect of Family Communication on Religious Development of Children.....84

Ana Uka

Efektet e Programeve të Prindërimit në Rezultatet e Zhvillimit të Fëmijëve: Rasti i Shqipërisë

Abstract

To explore how parenting programs affect children's developmental outcomes such as emotional, academic and behavioral, a literature review was conducted focusing on developing countries such as Albania. Parenting programs are intervention programs designed to improve or change the performance of the parenting role through training, support, or education, and their primary purpose is to influence the well-being of children, especially among low-income countries. Parenting programs have been shown to be effective in minimizing risk factors such as ineffective parenting or parenting stress and developing sustainable family relationships, parenting skills, and support to prevent child development challenges. Therefore, research shows that the effects of parenting programs on improving children's development are positive in most outcomes. The purpose of this study is to review the literature on parenting programs with a focus on developing countries to identify benefits, difficulties, and guidelines for further research. Given the fact that parenting programs have positive effects on a wide range of outcomes related to parents and children, the development and implementation of programs such as a tool to improve family and child well-being is very limited in Albania.

Keywords: *parenting programs, children, developmental outcomes, Albani*

1. HYRJJE

Prindërimi sot është shumë i ndryshëm dhe shumë më sfidues sesa dikur. Shumë prindër me synime pozitive akoma përdorin aftësi të papërditësuara të prindërve dhe mekanizma që thjesht nuk funksionojnë në mënyrë të vazhdueshme. Si rezultat, prindërit pësojnë çdo ditë zhgënjim, stres dhe madje faj. Në rastin e prindërve që vijnë nga kushtet jo të favorshme socio-ekonomike, zhgënjimi i tyre shpesh shtohet nga pamundësia për të siguruar sa duhet për nevojat më themelore të fëmijëve të tyre, të tilla si ushqimi, strehimi dhe kujdesi i duhur mjekësor. Përkundër këtyre vështirësive, prindërimi i mirë ka të bëjë me përdorimin e teknikave të duhura që sjellin më të mirën tek fëmijët, ndërsa u mësojnë atyre respekt, përgjegjësi dhe dhembshuri (Moreland et al., 2016; O'Connell et al., 2015).

Shqipëria ka një popullsi prej mbi 3 milion banorësh, nga të cilat rreth 20%, ose afërsisht 600,000, janë nën moshën 14 vjeç. Pak më shumë se gjysma (52%) e popullsisë jeton në qendrat urbane. Shqipëria renditet e 70-ta nga 187 vende, sipas Programeve të Zhvillimit të Kombeve të Bashkuara, Indeksi i Zhvillimit Njerëzor. Ekzistojnë një sërë ligjesh të ndryshme të lidhura me Zhvillimin në Fëmijërinë e Heshme (ZhFH) që mbulojnë shëndetin, arsimin, ushqimin dhe mbrojtjen sociale të fëmijëve në Shqipëri. Nuk ka asnjë ligj ose politikë gjithëpërfshirëse për ZhFH, përkundrazi, është hartuar një Plan Veprimi për Fëmijët (2012-2015) dhe është aprovuar nga Ministria e Punës, Çështjeve Sociale, dhe Mundësitë e Barabarta (MPÇSSHB) i cili udhëzon në tërësi politikatat për fëmijët në Shqipëri.

Para disa vitesh, Shqipëria filloi një përpjekje katër vjeçare për të krijuar atë që deri më tani nuk kishte ekzistuar në vendin tonë - një sistem plotësisht funksional dhe të qëndrueshëm të Shërbimeve të Kujdesit Social. Reforma e shërbimeve të kujdesit social është udhëhequr dikur nga Ministria e Mirëqenies Sociale dhe Rinisë me mbështetje teknike nga UNICEF dhe burime financiare nga Bashkëpunimi Zvicëran për Zhvillim.

Përmes kësaj reforme, Shqipëria duhet të kishte krijuar bazën e atyre shërbimeve për të përmbushur vizionin e saj afatgjatë - aftësinë për të mbrojtur dhe mbështetur qytetarët sidomos ata që janë më në rrezik. Çdo qytetar duhet të ketë shanse të barabarta për të përmbushur potencialin e tij të plotë në jetë. Shërbimet e Kujdesit Social kanë qenë shumë të kufizuara në Shqipëri, kryesisht të ofruara nga OJF dhe agjenci të tjera jo-shtetërore. Pavarësisht përpjekjeve të vazhdueshme, shërbimet ekzistuese sociale vazhdojnë të jenë të fragmentuara, rudimentare dhe ad-hoc në natyrë. Dhe, për fat të keq, nevoja për Shërbime të Kujdesit Social po rritet dita ditës. Edhe nëse vendi ynë mund të

shënojë një rritje të ekonomisë, kjo nuk çon automatikisht në uljen e varfërisë sepse mund të çojë gjithashtu në pabarazi në rritje, rritje të marginalizimit dhe më shumë përjashtim social. Por familjet shqiptare sot po përballen me tronditje dhe rreziqe të tjera që kërcënojnë kohezionin social për shkak të zhvendosjes së strukturës demografike, migrimit të brendshëm dhe të jashtëm, ndryshimit të rolit të familjeve dhe rrjeteve informale.

Kohët e fundit, falë përpjekjeve të përbashkëta të organizatave të shoqërisë civile si Unicef, Save the Children, Terre Des Home, apo World Vision dhe strukturave të ofrimit të shërbimeve sociale në nivel lokal apo vendor në partneritet me Ministrinë e Arsimit, Sportit dhe Rinisë, janë prezantuar një sërë strategjish për t'i shërbyer zhvillimit të programeve për mirëqenien e fëmijëve dhe të familjes ku fokusi më i madh është në programet e prindërimit.

Qëllimi i këtij studimi është të eksplorojë literaturën rreth programeve të prindërimit me fokus në vendet në zhvillim për të identifikuar përfitimet, vështirësitë dhe udhëzimet për hulumtimet rreth kësaj fushe në të ardhmen. Duke pasur parasysh faktin se programet e prindërimit kanë efekte pozitive në një gamë të gjerë të rezultateve të lidhura me prindërit dhe fëmijët, zhvillimi dhe implementimi i programeve të tilla si një mjet për të përmirësuar mirëqenien e familjes dhe fëmijëve.

2. PROGRAMET E PRINDËRIMIT DHE NDIKIMI I TYRE NË MIRËQENIEN E FËMIJËVE DHE FAMILJES

Programet e prindërimit janë programe parandalimi apo ndërhyrjeje të dizenuara për të rritur ose përmirësuar performancën e rolit prindëror përmes trajnimit, mbështetjes ose edukimit dhe qëllimi i tyre kryesor është të ndikojnë në mirëqenien e fëmijëve, veçanërisht midis vendeve me të ardhura të ulëta. Programet e prindërimit kanë treguar të jenë efektive në zvogëlimin e faktorëve të rrezikut siç janë prindërimi joefektiv ose stresi prindëror dhe rritjen e zhvillimit të marrëdhënieve të qëndrueshme familjare dhe aftësi prindërore dhe mbështetjen për të parandaluar sfidat e zhvillimit të fëmijëve (Moreland et al., 2016). Prandaj, hulumtimet tregojnë se efektet e programeve të prindërimit në përmirësimin e zhvillimit të fëmijëve janë pozitive në shumicën e rezultateve (Kil & Antonacci, 2020; Nieuwboer et al., 2013).

Studimet tregojnë se praktikat e prindërimit parashikojnë rezultate të rëndësishme për fëmijët, dhe programet e prindërimit janë mjete potencialisht efektive për të mbështetur prindërit në promovimin e rezultateve optimale për fëmijët (Scott & Gardner, 2015). Programet e prindërimit që të konsiderohen si të tilla duhet të kenë për qëllim riaftësimin e rolit prindëror nëpërmjet modelimit me video ose praktikimin e këtyre aftësive drejtpërdrejt, dhënien e feedback-ut menjëherë pas vëzhgimit të ndërveprimit fëmijë-prind gjatë seancave apo kohës së lirë në shtëpi (Meija, Calam & Sanders, 2012). Nëpërmjet këtyre programeve mund të theksohet rëndësia e edukimit dhe stimulimit të mjedisve shtëpiake për zhvillimin dhe arsimimin e djemve dhe vajzave njësoj; për të promovuar kërkesën për zhvillimin e hershëm të fëmijëve dhe shërbimet e mbrojtjes sociale; dhe, për të inkurajuar bashkëpunimin me autoritetet lokale dhe shoqërinë civile në mobilizimin e burimeve (Unicef, ECCD Programme).

Ekzistojnë një sërë faktorësh që ndikojnë negativisht në zhvillimin e fëmijëve dhe përkeqësimin e marrdhënieve familjare. Një ndër këto faktorë është edhe varfëria. Varfëria cilësohet si një faktor i zakonshëm risku që ndikon negativisht në zhvillimin emocional dhe bihejvioral të fëmijëve. Një studim afatgjatë i hershëm i kryer në Shtetet e Bashkuara të Amerikës (SHBA) nëpërmjet një sondazhi u gjet që fëmijët e prindërve që ishin të përfshirë në një program të ndihmës sociale dhe që po përjetonin stress financiar në nivele të larta, raportuan probleme të mëdha emocionale dhe bihejviorale (Takeuchi dhe kolegë të tjerë, 1991). Studimet gjithashtu tregojnë se varfëria con edhe në shfaqjen e sjelljeve negative si përdorimi i substancave dhe delinkuenca duke filluar nga mosha 21 vjec (Fauth et al, 2007; McLeod & Nonnemaker, 2000; Pino et al, 2015). Një sërë faktorësh të tjerë ndërmytesojnë lidhjen mes varfërisë dhe problemeve tek fëmijët si p.sh: kushtet fizike të varfëria, papërgjegjshmëria emocionale e nënës dhe stresi familjar, ekpozimi ndaj një ambjenti të dhunshëm, stresorët ekonomikë. Këto faktorë kanë efekt kontribues në marrëdhënien që ekziston mes varfërisë dhe problemeve emocionale dhe bihejviorale tek fëmijët (Eamon, 2000; Sawhill, 2003). Ndërkohë disa studime kanë identifikuar faktorë prindërimi protektivë që e moderojnë lidhjen mes varfërisë dhe zhvillimit të fëmijëve. Si p.sh. dëshira e prindërve për t'u përfshirë në programet e ndihmës sociale, kërkimi i suportit social si dhe prindërimi pozitiv (Epps & Huston, 2007; Gardner et al, 2016; Lim, 2011). Duke synuar faktorët përcaktues, mund të minimizohet ndikimi që ka varfëria në problemet psikologjike të fëmijëve. Programet e prindërimit janë dizenuar për të siguruar mbështetje dhe trajnim për aftësitë e prindërimit me

qëllim rritjen e mirëqenies emocionale, bihejviorale, konjitive dhe fizike të fëmijëve. Mungesa e të dhënave të përshtatshme krahasuese e bën të vështirë përcaktimin e prevalencës së problemeve emocionalë përmes fëmijëve në vendet në zhvillim. Sipas një përmbledhjeje literature, raportohet se shumë studime që janë bërë në vende të ndryshme të botës me fokus vendet në zhvillim, normat që vihen re në disa studime mund të jenë të krahasueshme me vendet që janë të zhvilluara. Megjithatë këto të dhëna sugjerojnë nevojën e strategjive parandaluese për të adresuar nivelet e vështirësive tek fëmijët (Meija, Calam & Sanders, 2012. Organizata botërore e shëndetësisë (OBSH) ka bërë vazhdimisht thirrje për ndërhyrje në vendet në zhvillim për të parandaluar sfidat me karakter emocional dhe bihejvioral nëpërmjet forcimit të marrëdhënieve midis fëmijëve dhe prindërve.

3. DISKUTIME DHE PËRFUNDIME

Është shumë e vështirë të flasësh për programe të tilla në vendin tonë. Ashtu sikurse thuhet edhe në literaturë, këto programe edhe pse janë zhvilluar në vende me të ardhura të larta, gjetjet tregojnë se rezultatet e këtyre programeve tregojnë se normat janë të kahasueshme mes vendeve të zhvilluara dhe atyre në zhvillim. Pavarësisht disa përpjekjeve të bëra nga strukturat shtetërore në fushën e shëndetësisë dhe mirëqenies sociale për implementimin e këtyre programeve, situatë lë ende për të dëshiruar. Të vetmet programe që ofrohen nga këto struktura janë ato të ndihmës ekonomike, kujdesit ndaj shëndetit dhe edukimi dhe kujdesi në fëmijërinë e hershme. Nëse ka programe prindërimi të zhvilluaraa dhe implementuar në Shqipëri, ato mund të jenë në fazë fillestare dhe jo të shtrira në të gjitha familjet që janë në nevojë në zona të ndryshme të vendit. Në fakt edhe pse ekzistojnë një sërë programesh prindërimi të cilat mund të importohen nga vendet e zhvilluara, përshtatja e tyre nga ana kulturore përbën një sfidë më vete. Është shumë e rëndësishme që këto programe parandalimi apo ndërhyrjeje edhe pse mund të jenë shumë efektive, duhet të jenë në përputhje me vlerat dhe traditat e vendeve me të ardhura të ulëta. Përshtatja e këtyre programeve në një kontekst specifik kulturor rrit edhe probabilitetin e marrjes së rezultateve të sukses'shme. Një sfidë tjetër është edhe nëse ka ekspertë që janë të trajnuar për implementimin e këtyre programeve në këto vende. Pasi kërkohen specialistë të mirëfilltë për implementimin e tyre dhe më pas lind edhe nevoja për të zhvilluar kërkime lokale dhe ekspertiza të vlerësimit. Forca kërkimore në këto vende ka të ngjarë

të jetë minimale, dhe sapo të zbatohen programet, nuk është i mjaftueshëm numri i këtyre ekspertëve që duhet të shqyrtojnë efektet e tyre.

Më shumë kërkime nevojiten të kryhen në vendet në zhvillim për të parë mundësitë e zhvillimit dhe implementimit të këtyre programeve. Meqenëse Shqipëria është një vend me të ardhura të ulëta, mund të konsiderohet përfshirja e profesionistëve të rinj të cilët mund të rekrutohen me një kosto më të ulët, gjë e cila përputhet edhe me ekonominë e vendit. Një mundësi tjetër për zhvillimin dhe implementimin e këtyre programeve është edhe nëpërmjet mjeteve digjitale si p.sh. programe ndërhyrjeje me bazë teknologjinë. Edhe në ditët e sotme ku e gjithë bota po kalon pandeminë e Covid-19, përdorimi i teknologjisë përbën një avantazh sidomos për ato familje që jetojnë në zona të largëta dhe rurale. Së fundmi, rekomandohet që strukturat shtetërore si p.sh. Shërbimi Shtetëror Social apo njësitë vendore të përfshihen në një bashkëpunim të ngushtë me organizatat që operojnë në Shqipëri në fushën e mirëqenies së fëmijëve dhe familjes për të bërë të mundur ofrimin e këtyre programeve, që ndikojnë kaq shumë në përmirësimin e gjendjes jo vetëm psiko-emocionale, por edhe atë fizike apo financiare.

BIBLIOGRAFIA

1. Epps, Sylvia R., and Aletha C. Huston. "Effects of a poverty intervention policy demonstration on parenting and child behavior: A test of the direction of effects." *Social Science Quarterly* 88, no. 2 (2007): 344-365.
2. Fauth, Rebecca C., Tama Leventhal, and Jeanne Brooks-Gunn. "Welcome to the neighborhood? Long-term impacts of moving to low-poverty neighborhoods on poor children's and adolescents' outcomes." *Journal of research on adolescence* 17, no. 2 (2007): 249-284.
3. Gardner, Frances, Paul Montgomery, and Wendy Knerr. "Transporting evidence-based parenting programs for child problem behavior (age 3–10) between countries: Systematic review and meta-analysis." *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology* 45, no. 6 (2016): 749-762.
4. Kil, Hali, and Rebecca Antonacci. "Mindful Parenting Programs in Non-clinical Contexts: A Qualitative Review of Child Outcomes and Programs, and Recommendations for Future Research." *Journal of Child and Family Studies* 29 (2020): 1887-1898.
5. McLeod, Jane D., and James M. Nonnemaker. "Poverty and child emotional and behavioral problems: Racial/ethnic differences in processes and effects." *Journal of Health and Social Behavior* (2000): 137-161.
6. Mejia, Anilena, Rachel Calam, and Matthew R. Sanders. "A review of parenting programs in developing countries: opportunities and challenges for preventing emotional and behavioral difficulties in children." *Clinical child and family psychology review* 15, no. 2 (2012): 163-175.
7. Moreland, Angela D., Julia W. Felton, Rochelle F. Hanson, Carrie Jackson, and Jean E. Dumas. "The relation between parenting stress, locus of control and child outcomes: predictors of change in a parenting intervention." *Journal of Child and Family Studies* 25, no. 6 (2016): 2046-2054.

8. Nieuwboer, Christa C., Ruben G. Fukkink, and Jo MA Hermanns. "Online programs as tools to improve parenting: A meta-analytic review." *Children and Youth Services Review* 35, no. 11 (2013): 1823-1829.
9. O'Connell, Lauren K., Matthew M. Davis, and Nerissa S. Bauer. "Assessing parenting behaviors to improve child outcomes." *Pediatrics* 135, no. 2 (2015): e286-e288.
10. PINO, María José, Carlos Herruzo, and Javier Herruzo. "Distinguishing between Consequences of Neglect and Poverty on Problem Behavior among Preschool Children." *Revista de Cercetare si Interventie Sociala* 48 (2015): 5.
11. Sawhill, Isabel V. "The behavioral aspects of poverty." *Public Interest* 153 (2003): 79-95.
12. Scott, Stephen, and Frances Gardner. "Parenting programs." *Rutter's child and adolescent psychiatry* (2015): 483-496.
13. Smith, Camille, Ruth Perou, and Catherine Lesesne. "Parent education." *Handbook of Parenting. Vol. 4. Social Conditions and Applied Parenting* (2002): 389-409.
14. Takeuchi, David T., David R. Williams, and Russell K. Adair. "Economic stress in the family and children's emotional and behavioral problems." *Journal of Marriage and the Family* (1991): 1031-1041.

Besa Ombashi¹,
Denita Cepiku²,
Niccolò Persiani³

Health Care and the Implementation of Public-Private Partnership (PPP) Instruments in Transition Balkanic Countries

ABSTRACT

The Public-Private Partnership (PPP) phenomenon is enjoying a global revival of popularity, despite much uncertainty on the definitions of partnership and the colorful experience gained from their practical application. While they are being rapidly embraced in not only the free market and developed economies but also in developing countries,

¹ Besa Ombashi. PhD, Lecturer, Department of Law, Bedër University, Tirana, Albania.

E-mail: bombashi@beder.edu.al

² Denita Cepiku, Associate Professor, Department of Management & Law, University of Rome “Tor Vergata”, via Columbia 2, 00133 Rome, Italy.

E-mail: denita.cepiku@uniroma2.it.

³ Niccolò Persiani, Professor, University of Florence, Largo Brambilla, 1, 50129 Florence, Italy.

E-mail: niccolo.persiani@unifi.it.

uncertainties persist as to what exactly is innovative – or fruitful - about PPP.

In transitioning or developing economies, despite the potential for PPP arrangements to finance and develop public projects, the use of PPPs has been slow and limited (Yang et al., 2013). Currently, Albania boasts a portfolio of more than 222 PPP, 186 in energy with the rest in transport, health, environment, and agriculture. As in the focus of the article, there is an overview of the four PPP in the healthcare sector considering one out of four as the case study based on the importance as well as the changes and needs during Covid-19. The article will highlight a need to adopt a long-term strategy in the field of healthcare as well as applicable standards for the monitoring of the implementation procedures. The healthcare sector was considered as a case study in the research because over there were introduced reforms aim to improve the public health system, the quality of care provided, and to reduce out-of-pocket healthcare expenses. During the Pandemic moment, the implementation of these contracts became even more important for a country facing a Global emergency regarding health care when these contracts were seen as a way of innovation in the management of public services.

Keywords: *PPPs; healthcare sector; outsourcing; transition countries; long-term strategy.*

Introduction

Actually, in Albania, the public health currently receives the second largest budgetary allocation, approximately 36 billion Albanian Lek (ALL), or about US\$ 334 million in 2019, accounting for more than 12% of the total budget expenditure and 2, 07% of GDP, ranking Albania lower than the average 8.8% of health expenditure in OECD countries (OECD, 2020). According to World Bank, Albanians also spend more than this amount in out-of-pocket expenditure for healthcare services. By this account, governmental and individual spending on health sector amounts to more than eight per cent of the country's GDP. Currently, Albania boasts a portfolio of approximately 222 PPP, 186 in energy with the rest in transport, health, environment and agriculture. As in focus of this article there the PPPs implemented in the healthcare sector.

Based on the Progress Report of 2017, the demographic profile of Albania is changing, following an ageing population with rapidly changing health needs, and will need to be met by a wider range of capacities and competencies of health-care providers. Healthcare delivery remains fragmented and will become a growing challenge as Albania develops, society ages, and EU integration accelerates. Political commitment to grow and sustain financing is essential.

Although the access to and quality of health services have been improving, more needs to be done to ensure universal access for all. The Albanian government spends about 2.8 percent of GDP on healthcare, substantially lower than that spent by other countries with comparable income levels. Because of low public sector spending, out-of-pocket

expenditures at the point of service account for about 60 percent of sectoral funding.

Since 2013 year of the entry into force of the Law on PPP, the number of projects requested by contracting authorities has increased, the latter indicator of regulating the participation of the private sector in the provision of services / public works. Also, with the entry into force of the Decision of the Council of Ministers no. 50 dated 18.07.2019 "On some additions and amendments to Law no. 125/2013 "On concessions and public-private partnership", the acceptance of unsolicited proposals was limited only to ports, airports and the energy sector and unsolicited proposals were removed in all areas of concession / PPP provided by Law no. 125/2013, as amended.

The Ministry of Health actually Ministry of Health and Social Protection (MHSP) is responsible for strategies and national health policies as well as coordinator of all state and private health institutions. The Mission and the values based on the Albanian Health Strategy 2017-2020: *"The mission of the Albanian health system is to protect, improve and promote health, productivity and the well-being of all people in Albania, providing health and efficient health services and ensuring sustainable progress in public health and medicine"*.

The MHSP has adopted the new National Sector Strategy Health - (NSSH) in line with the National Strategy for Development and Integration (NSDI) 2020. The World Health Organization supported the inclusion of health in the NSDI 2020, as tools to achieve Sustainable Development Goals (SDG).

The article attempts to assess the impact of the implementation of PPP

in Albania in healthcare as a case of a transition country that initiated to increase private sector participation due to improve the quality of the services for the citizens.

The findings of the research study indicate that there are different points of view regarding the evaluation and the implementation of PPP from public institutions and from civil society and other professionals of the field. The study highlights a need to adopt a long-term strategy in the field of healthcare as well as applying monitoring standards for the implementation procedures.

This article is related with the studies about the problems and perspectives of introduction of PPP in the healthcare systems of countries in transition, with particular attention paid to the transition Balcanic countries considering Albania as a case study.

The study of Albanian healthcare, as Albania aspires for the integration into the European Union as well as a country with the domestic legislation aligned with European legislation the introduction of PPP is instead an interesting example of implementation for the following reason:

- The path is at an early stage, and considered the Pandemic moment due to Covid 19 the country is on time to reflect and evaluate about the future steps and be considered as a case study as well as example for the other transition Balcanic contries .
- There are diverse extended studies about PPP in the European Countries and there is a gap regarding the research of PPP implementation in the Balcanic Countries this research can be considered in as a way to start filling this space.

The aim of this paper was, therefore, to emphasize the need to foster political will and leadership, requisite legal and regulatory frameworks, and economic and political stability to ensure effective PPP adoption

and implementation in developing countries considering Albania as a case study. (Ménard and Shirley, 2002; Queiroz, 2007). Also, such countries must invest in developing adequate market awareness and procedures, incentive mechanisms, institutional acceptance, risk taking and contract enforcement to positively impact PPP performance (Snelson, 2007). In view of the foregoing, this article seeks to contribute to the literature by conducting a systematic assessment of selected PPP projects in the healthcare system in Albania as a sample of developing Balkanic country to analyze the factors that influence the successful adoption and implementation of PPP.

The paper is organised as follows after the overview of the background of PPPs in the Healthsector the paper analyses the healthcare sector in Albania as a case of introducing of this contracts in transition countries taking into consideration the four ongoing PPP analyzing the first PPP. Finally, the study settles with the conclusions, the limits and the future steps for this research.

1. The research methodology and study approach

The research methodology used in the article is the case study methodology (Eisenhardt, 1989; Yin, 2004). The use of this methodology is appropriate when the object of analysis is complex and the aim is to conduct an in-depth analysis of the phenomenon within its reference context (Yin, 2012; Berry and Otley, 2004). In fact, the case study offers a variety of data collection and analysis techniques that allow a deep understanding of the phenomena investigated (Parker et al, 2012). Furthermore, one of its main strengths lies in its ability to investigate phenomena from a practical point of view, thus filling one of the most

debated points in corporate literature, namely the gap between theory and practice (Chiucchi, 2014; Ryan et al, 2002). The methodology of the case study is then indicated in the analysis of country systems, with particular reference to countries in transition given the ability of the same to grasp their specificities, extending them, where possible, to similar contexts (Gerring, 2006).

Albania has been identified as a significant case study because of the aspiration of becoming the first Balkanic country party of the European Union, as well as a country particularly related with her border countries such as Kosovo, Montenegro, North Macedonia that are using this instruments in their domestic economies.

The research is also based on secondary and primary data information. Secondary research focused on legislation and other government legal acts. Findings of government and international organizations' reports were also considered, including the government's health sector program, alongside World Bank, IMF as well as the annual Progress Report of the European Commission on the relationship between the health sector and PPP.

The findings of this analysis are based on the first PPP in the healthcare sector in Albania. The study approach involved three primary phases: (1) literature review—reviewing current documentation for PPP projects in the healthcare sector and literature having as well implementation information, (2) data collection—finding detailed information through interaction with practitioners, and (3) synthesis—synthesizing final results and documentation. The literature review collected data on current and domestic approaches to implemetation of the four PPP in the healthcare in Albania. The literature review included the PPP in Albania

in all sectors not only the healthsector. The results of this review provided an understanding of the need for performance-based management systems, a summary of theoretical and applied models, and a basis for developing a comprehensive case study protocol.

Data collection involved the intricate gathering of information from four project case studies and information from the institutions in which they operate giving detailed information for the first of them as considered as the case study. Various of the detailed findings arise from an arduous content analysis of the PPP documents and the consequent PPP contract signed between the parties. The content analysis of the documents was augmented by discussions with project and institutions representative when available.

Meanwhile, looking at the topic and the subject addressed in this study, to understand the nature of the research practice, which should be followed and the results that would be produced at the end of these practices, at the beginning of the research we tried to identify some assumptions, set out in the hypothesis. Of course, the assumptions are difficult to clarify, as they cannot be directly observed without making an analysis of the facts and conditions that lead to their rise.

2. Background of PPP in the Health Care Sector

Historically, the use of PPP in the healthcare sector can be traced back to the early 1990s, when the UK government recognized the opportunity that existed for using the private sector as a source of financing for major health care projects (Allard and Trabant 2007).

PPP have been most promoted as a means of enhancing governance

effectiveness. While PPP have most commonly been promoted as a means of enhancing the effectiveness of governance, for other scholars their benefits extend further still as value-laden endeavours that may boost stakeholder and voter appeal, representation, as well as promote conflict resolution.

In just a few decades, the use of PPP in the healthcare sector has grown tremendously in the UK and across Europe. Their popularity in healthcare derives from a basic principle: both the public and private sectors have specific qualities and skills, and by combining those qualities and skills, the result is better (Vaillancourt Rosenau 2000). PPP are regarded as effective and cost efficient and have become a key mechanism for implementing public and social policy (Osborne 2000). In addition, the role of the public health system is evolving, moving from the direct provision of services to the establishment of partnerships with the private sector aim to improve public health.

In the healthcare sector, PPP are defined as: [...] means to bring together a set of actors for the common goal of improving the health of a population based on the mutually agreed roles and responsibilities [...] (WHO 1999). The spread in the use of the PPP solution for delivering healthcare services is evident in almost every country. In countries where healthcare is delivered mainly through the public system, many inputs are sourced from the private sector. Moreover, PPP projects are currently being used in the healthcare sector not only to deliver infrastructure projects (e.g., new hospitals, staff accommodations, residences, etc.), but also to provide specific services (e.g., energy management schemes, information technology system, catering, integrated management system, etc.) (Akintoye and Chinyio 2005;

Blanken and Dewulf 2010).

Based on the annual Market Update of the on the European PPP Expertise Centre (EPEC), the number of PPP transactions reaching financial close fell to 29, compared to 38 in 2018. This was the lowest number of transactions since 1996. (EPEC - Review of the European PPP Market in 2019)

By its very scope, covering transactions that reached financial close in EU countries as well as the United Kingdom, Turkey and countries of the Western Balkans region (i.e. Albania, Bosnia-Herzegovina, North Macedonia, Kosovo, Montenegro and Serbia), EPEC's annual Market Update constitutes an invaluable source of data to better understand implementation trends of PPP in the healthcare sector. Thus, based on this data, it is possible to observe trends for the 2015-2019 period, both by the number and aggregate value of PPP implemented in these countries, regarding the healthcare sector.

3. PPP in the Health Sector in Albania

Based on the Progress Report of 2017, the demographic profile of Albania is changing, following an ageing population with rapidly changing health needs, and will need to be met by a wider range of capacities and competencies of health-care providers. Healthcare delivery remains fragmented and will become a growing challenge as Albania develops, society ages, and EU integration accelerates. Political commitment to grow and sustain financing is essential. Although the access to and quality of health services have been improving, more needs to be done to ensure universal access for all. The Albanian government spends about 2.8 percent of GDP on healthcare,

substantially lower than that spent by other countries with comparable income levels. As a result of low public sector spending, out-of-pocket expenditures at the point of service account for about 60 percent of sectoral funding. Since 2013 year of the entry into force of the Law on PPP, the number of projects requested by contracting authorities has increased, the latter indicator of regulating the participation of the private sector in the provision of services. Also, with the entry into force of the Decision of the Council of Ministers no. 50 dated 18.07.2019 "On some additions and amendments to Law no. 125/2013 "On concessions and public-private partnership", the acceptance of unsolicited proposals was limited only to ports, airports and the energy sector and unsolicited proposals were removed in all areas of concession / PPP provided by Law no. 125/2013, as amended. The total number of concessionary / PPP contracts approved for the period 2004-2013 marks the value of 176 in total, while during the period 2014-2019 with the government change into the another political party - the Socialist party - 46 concessionary / PPP contracts were approved, or 74 percent less compared to the period of Democratic Party government. The difference between these two periods consists in the fact that during the Democratic Party government the concessions were approved based on the of green energy policy and were mostly hydro power plants. In the following period starting from 2014 as the law on PPP was approved the number and the typology of the services offered from the private sector changed.

Table 1. Case study overview.

Project Name	Owner	Location	PPP costs (in ALL)	Duration
Package of basic medical examination services for the 40-65 age group	Ministry of Health	Albania	13,833,000,000	10 years Initiation 25.02.2014
Offering a personalized set of surgical instruments, sterile single-use medical material in surgical rooms, treatment of biological waste and disinfection of surgical halls	Ministry of Health	Albania	10,300,000.00	10 years Initiation 10.04.2019
Provision of hospital laboratory services	Ministry of Health	Albania	13,005,966,000	10 years Initiation 24.04.2017
Provision of hospital laboratory services Hemodialysis service	Ministry of Health	Albania	8,622,931,792.00	10 years Initiation 10.02.2016

Source: Author's elaboration

Package of basic medical examination services for the 40-65 age group (Check-up)

Policy decision. The Council of Ministers Decision ⁴ nr. 185 dated 2.4.2014 as ammended Council of Ministers Decision nr. 721, dated 12.10.2016 launch a 10-year annual program for the health screening of the population initially for the aged 40-65 years to aged 35-70 years.

The primary care already adopted by the Council of Ministers on 2014 was introduced as a national program, free to its beneficiaries, aimed at screening of the population for risk factors as well as the most prevalent morbidity for treatment of health problems, prevention of diseases and complications, detection of disorders, treatment in early stages and improvement of health culture, out of which will benefit all citizens aged 40-65 residing permanently in the Republic of Albania. Based on the guide of the Ministry of Health for implementation of the National Program “Primary care for citizens aged 40-65” created under the direction of Deputy/Minister of Health, was made possible the process of perception, consultation, expertise, elaboration and building of every block for implementation of the National Program “Primary care for citizens aged 40-65”.

The argumentation of this initiative was as following: non-communicable chronic diseases, especially cardio-vascular and tumour ones are major causes of mortality in Albania. Global scientific evidences have shown that the improvement of healthcare status in a

⁴ Council of Ministers Decision Nr. 185 of 02.04.2014.

population, has contributed substantially on human and economic development of this population.

The argument in support of this initiative was that: “*Healthcare control to a population has its own advantages for the improvement of public health*”. In order that this primary care brings benefits, the previously mentioned diseases must meet some criteria. Also, before the application of the respective test, it is necessary to receive the patients’ consent. Various countries have created the so called “screening frames”, based on the principles of screening designed by the World Health Organization, aiming at directing the decision makers where the latter consider issues related to the population screening programs.

There was going to be a new approach that should be based on FD (Family Physician)/HC (Healthcare Center)/Primary Care, via “know how”, new healthcare and promoting practices, bringing a new step in providing services, increasing the quality and intensive interdisciplinary communication. This new approach was considered as a new added value in the Albanian healthcare system, aiming at protecting the population from threats on health; it will help people lead a longer qualitative life, and also protect the society’s vulnerable strata.

Detailing government’s decision, the Ministry of Health (MoH) specified that screening would include evaluation and counseling for lifestyle factors; a set of physiological tests, such as weight and blood pressure; and a set of standard biochemical tests. The screening would be conducted by public health centers throughout the country, while the private partner would be responsible for transporting and analyzing the

blood and urine samples in several laboratories that it had to set up and manage.

Tendering. The Concession's Announcement dated 25-02-2014 organized by the Ministry of Health aim to select the private partner. This project was a proposal requested by the Ministry of Health with a duration of 10 years. The public-private partnership aims at basic medical control which is a national program which aims to screen the population for risk factors and the most prevalent diseases, with the aim of health care, prevention of diseases and complications, early detection of disorders, treatment in the early stages and improvement of health culture.

Important bids evaluation criteria such as previous experience in healthcare or biochemical testing was not part of the criteria-any kind of company could bid, and experience did not carry any weight in the evaluation. Quality of the plan for transportation of samples was assigned 17 per cent of total points, without specifying what is and how would quality be evaluated. Though specifications required project implementation to start within 45 days of the signing of the contract, deployment time was included in the evaluation criteria and given a 10 per cent weight. Other criteria included *price per unit* (45 per cent), *number of labs planned to be built* (10 per cent), *value of reinvestment in equipment during the last 4 years of the contract* (17 per cent); *social and environment impact* (3 per cent).

Contract. Based on the report of 2019 of the Ministry of Finance: the contract signed in 07.01.2015 has started to be implemented on 31.03.2015 and the implementation of the project has proceeded

according to the deadlines set out in it. Based on this contract, the concessionaire company has undertaken to build, equip the necessary medical equipment, operate and manage 20 laboratories. Through this control program it becomes possible that, for the medium to long term, diseases can be detected in time and prevented as much as possible, which if not identified in time, would bring significant consequences for themselves. Affected people, but also significant costs for their treatment with the necessary health services. The concession contract established a ten-year period for the service, with a fixed price for the entire period. It also provided a minimum payment guarantee of about 55 per cent of the eligible population, despite the number of persons that would take the annual health check-ups. It also set and international arbitration and not Albanian courts for the resolution of disputes.

Implementation

For this public-private partnership contract, 475,000 service beneficiaries are foreseen annually, ie 39,583 cases per month. The risk of demand will be high in the case of this service as this project through this contract the Contracting Authority guarantees a financial support to the concessionaire up to 475,000 checks per year. Based on the reported data, the number of beneficiaries of this service has increased over the years (see table 5), marking 365,802 checks for the 9-month period of 2019, or 2.7% more compared to the number planned for this period

Table 2. Number of Beneficiaries of basic medical check-up

Year	2015	2016	2017	2018	09 quarter 2019
Number of beneficiaries	244,420	329,555	316,601	428,891	365,802

Source: Ministry of Finance

Government data show that about 37 per cent of the eligible population took the health check-up in 2015. This was equal to 52 per cent of the minimum target guaranteed by the Government, which means that the private partner was paid for almost twice the number of tests analyzed. In 2016, only about a third of the target population or 44 per cent of the guaranteed minimum took the check-up, which means that the private partner was paid for more than twice the number of tests. In money terms, in 2015 and 2016 the private contractor received respectively about US\$2.2 million and US\$2.4 million for tests it did not run, or twice the cost of the tests it carried out.

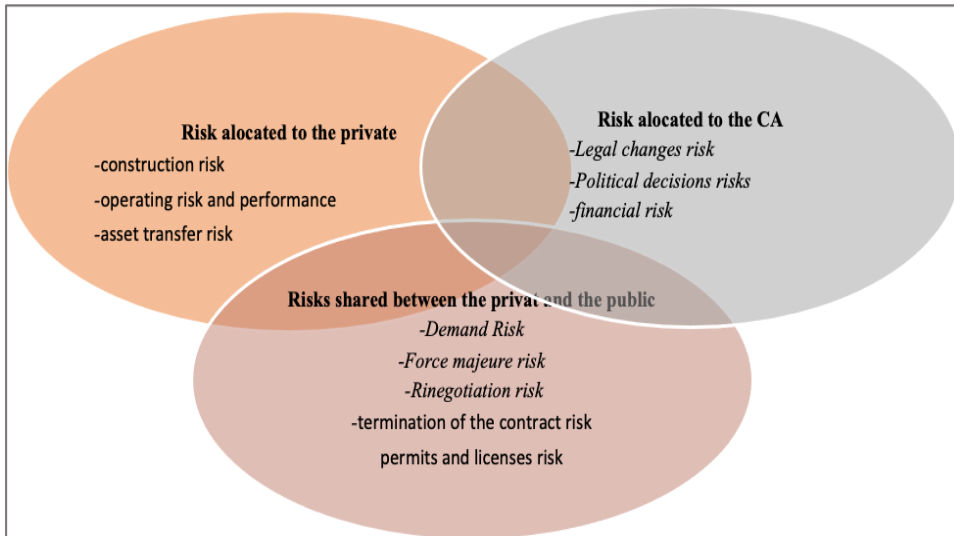
In 2016, the number of citizens who have performed a checkup is 329,555, while in 2017 this number is 316,601, means that the number of persons that performed checkups decreased by 4% (12,954 fewer patients). If we recall that target the age group by October 2016 was 40-65 years old and in 2017 has been extended to 35-70 years, the number is even lower. So, the demand for this service has come to an end, which means either the checkout package is not properly managed or the civic credentials have come down.

Due to low population turnout, in 2016 the government decided to broaden the target population from 40-65 years to 35-70 years, or approximately by 35 per cent. There is no proper monitoring of the program, and there are no reports published by the government for the progress and results of the program.

Risks. To the competent Ministry it results that the authority has reported on contract risks in the prescribed format, specifying the party taking the risk, the fiscal impact if materialized, the probability of occurring in the future and the expected impact if it occurs. Regarding the risks arising from the implementation of the concession contract, the construction risk, the risk of operation and performance, the risk of asset transfer have been transferred to the private party, while the risk of legal changes, material risk from political decisions, financial risk have been allocated to the public party. Meanwhile, the risk of demand, the risk of force majeure, the risk of renegotiation, the risk of termination of the contract and the risk of permits and licenses are divided between the parties.

Regarding the demand risk it is reported to the competent ministry that the Contracting Authority has undertaken awareness campaigns for the population, and has changed the contract regarding the age of the beneficiaries by extending the coverage range from 40-65 years which it has made 35-70 years.

Figure 1. Risk allocation in the PPP contract

Source: Ministry of Finance

Public and Private Benefits. The very low participation has undermined the program's public benefits. In addition, there are no reports of the impact of the program on detection and prevention of diseases among them that have undergone the screening. From the other side, the private contractor has secured steady profits of at over US\$2.2 million for 10 years, which are larger than the annual profits of any of the consortium's companies for the past ten years. It is likely that profits are even higher, given the lack of monitoring of the quality of the services and planned investments by the private partner.

Actual situation: Due to the situation of Covid-19 in March 2020 the Albanian government announced that the medical check up, the medical laboratories contracts will be suspended for 2020 as well as other two PPP contracts will be suspended.

4. Conclusions and recommendations

Already known not only practically, but also theoretically the advantages or disadvantages of Public-Private Partnerships, which are being implemented in the country. It is noticeable that for this fact the topic results interested to argu to the highest level of practitioner, who clarify the researchers or implementers of PPP, but also the interested parts by answering questions on them.

As (Cepiku, 2006) argued considering PPPs of this research very close of outsourcing the international experience shows that the outsourcing of activities and services in public administrations should be evolving, similar to what happened in private companies, towards a greater orientation to the concept of public value. It is a dimension that, unlike that of cost, needs further specification in order to effectively become a guiding criterion in decision-making processes.

The relationship between government, the private sector and civil society is considered an important factor in achieving sustainable development and enhances the quality of governance. It is a well know fact, the partnership are best established through consultation, coordination, participation and mutual communication. They always remain organized on a constant debate both economic and political, hence these types of connections develop in the arena of political economy, where contracting partners are not equal.

The research came to a concrete conclusion that the civil society should be considered as a factor, because it has a real role in the implementation of the partnership, actively participates in disseminating information about them, as well as in informing about their results. The increased risk with the termination of contracts appears even for the respect of payments. Tariffs happen to be softened, especially in election years, so that private investment eroded by the government can be easily politicized by the public. To these assertions we need to add the suggestions given in the last report of the IMF mission for economic and financial developments in Albania, the extent and manner of implementation of Public-Private Partnership projects and those of the State Department report on the situation of the business climate, for foreign investments, competition, corruption and risks that may come

from private investments in the form of PPP, then it becomes necessary to make a full explanation, response and theoretical, legal and practical reflection, but especially to the need for a new remedial approach in the legal framework governing this type of activity. For the debate to be properly understood and interpreted, it is necessary to have all the right know-how about this contemporary way of financing the economy.

Also, the Ministry of Finance will not only conduct the evaluation of concessions / PPP, but will also monitor the implementation of the respective contracts, based on periodic reports submitted by the contracting authorities, after negotiating the contract with the winning operator and before signing the contract her.

Pracioners supports the establishment of the Committee for the Selection of Concession / PPP Projects, as a collegial body, with the main object of activity being the selection of concession / PPP Projects, who assist with specialized expertise in drafting the feasibility study. The Committee will be assisted by the Concession Handling Agency / PPP, which will analyze the contracting authorities' requests for support with specialized expertise and propose them to the Committee for approval. The establishment of this Committee eliminates the need for specialized expertise, provided by the private sector for drafting.

Improvement of policy planning and making process. There is an obvious need for establishing clear standards, procedures and guidelines and clear responsibilities in the process of designing and drafting policies, in order to avoid arbitrary or illicit interferences, in particular by politics.

Public administration should be trained in policy assessment and evaluation; in particular in cost-benefit analysis, impact analysis, risk assessment and other advanced policy evaluation techniques. An important element that might be considered to be included in policy-making process is corruption impact assessment. Access and transparency in the policy-making process should be increased, by instituting mandatory consultations within and outside government, including hearings with interested parties, civil society, business associations, academia and media.

Legal framework and PPP practice should be reviewed in order to avoid

use of PPP for creating economic rents and concentration of economic power. Publication and public access of studies, analysis and other documents related to PPP preparation and contracting should be made public, including evaluation criteria, evaluation reports, winning bids, and contracts. Other improvements should aim at avoiding lengthy PPP contracts, in particular in the field of services; exclusion of inexperienced or financially weak companies, in particular firms leading consortiums; avoiding companies with unidentified or hidden (final) owners, and limiting or conditioning the approval of ownership change during PPP implementation.

Procurement of medication for the public health institutions should be overhauled to increase competition, improve transparency and fight corruption. Specific approaches applied in other developing countries, such as procurement of all medications by international agencies such as UNDP or WHO, can be explored. Another alternative would be procurement from independent bodies, which do not answer to the Ministry of Health or other government agencies that also formulate policies and decisions in the field of medicaments and medical devices.

REFERENCES

1. Akintoye, A. & Chinyio, E. (2005) *Private Finance Initiative in the Healthcare Sector: Trends and Risk Assessment*. *Engineering Construction and Architectural Management*, 12(6), 601–616.
2. Allard, G. & Trabant, A. (2007) *Public-Private partnership in Spain: Lessons and Opportunities*. IE Business School Working Paper WP10-07.
3. Amirkhanyan A. A.; Kim H. J. & Lambright K. T. (2007) *Putting the pieces together: A comprehensive framework for understanding the decision to contract-out and contractor performance*, *International Journal of Public Administration* 30(6–7):699–725.
4. Berry, A. J. & Otley, D. T. (2004). *Case-based research in accounting*. In *The real life guide to accounting research*

- (pp.231-255) Elsevier.
5. Blanken, A., & Dewulf, G. P. M. R. (2010). *PPPs in Health: Static or Dynamic?* Australian journal of public administration, 69(1), 35–47.
 6. Cepiku D., (2006), *L'esternalizzazione nelle amministrazioni pubbliche. Teorie, politiche ed esperienze a livello internazionale*, Aracne, Roma.
 7. Chiucchi, M. S.; Giuliani, M. & Marasca, S., 2014. *The desing, implementation and use of intellectual capital measurements: A case study*. Management and Control.
 8. De Vries J. & Huijsman R. (2011) *Supply chain management in health services: An overview*. *Supply Chain Management, International Journal* 16(3):159–165.
 9. Eisenhardt, K.M., 1989. *Building theories from case study research*. Academy of management review, 14(4), pp.532-550.
 10. Gerring, J. (2006). *Case study research: Principles and practices*. Cambridge university press.
 11. Kakabadse A. & Kakabadse N. (2002) *Trends in outsourcing: Contrasting USA and Europe*, European Management Journal 189–198
 12. Ménard, C. & Shirley, M. M. (2002), *Reforming Public Utilities: Lessons from Urban Water Supply in Six Developing Countries*, World Bank, Washington, DC.;
 13. Mori A. (2017) The impact of public services outsourcing on work and employment conditions in different national regimes, European Journal of Industrial Relations. 23(4):347–364
 14. Narayanan V.; Schoch H. P. & Harrison G. L. (2007) *The interplay between accountability and management control patterns in public sector outsourcing*. International Journal of Business Studies 37–65
 15. OECD (2011) Government Outsourcing. In: Government at a Glance 2011, OECD Publishing, Paris, pp. 168–169
 16. OECD (2017) *Government Outsourcing*. In: *Government at a Glance 2017*, OECD Publishing, Paris, pp 84-85

17. Osborne, S. P. (2000). *Public–Private Partnerships: Theory and Practice in International Perspective*. London: Routledge.
18. Parker, R. I.; Vannest, K. J. & Davis, J. L. (2014). *Non-overlap analysis for single-case research*.
19. Queiroz, C. A. V. (2007) *Public–private partnerships in highways in transition economies: recent experience and future prospects*, Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board, No. 1996, No. 1, pp. 34-40.
20. Rajabzadeh A.; Asghar Anvary Rostamy A. & Hosseini A. (2008) Designing a generic model for outsourcing process in public sector: Evidence of Iran, *Management Decision* 46(4):521–538.
21. Ryan, B.; Scapens, R.W. & Theobald, M. (2002). *Research method and methodology in finance and accounting*.
22. Snelson, P. (2007), *Public–private partnerships in transitional countries*, Law in Transition, European Bank for Reconstruction and Development, London, pp. 31-37.
23. Sullivan E. W. & Ngwenyama O. K. (2005) *How are public sector organizations managing IS outsourcing risks? An analysis of outsourcing guidelines from three jurisdictions*, *Journal of Computer Information Systems*. 45(3):73–87.
24. Vaillancourt Rosenau, P. (Ed.) (2000). *Public–Private Policy Partnerships*. London: Cambridge.
25. Van de Walle S. & Hammerschmid G. (2011) *The impact of the new public management: Challenges for coordination and cohesion in European public sectors*, *Halduskultuur – Administrative Culture*. 12(2):190–209.
26. Yang, Y.; Wang, W. & Hou, Y. (2013), *On the development of public–private partnerships in transitional economies: an explanatory framework*, *Public Administration Review*, Vol. 73 No. 2, pp. 301-310.
27. Yin, R. K. (2004). *The case study anthology*. Sage.
28. Yin, R. K. (2021). *Case study methods*.

Dorian Demetja⁵

Edukata e familjes tradicionale shqiptare, ngjizur sipas modelit dhe udhëzimeve të Islamit, faktor themelor i ecurisë gjatë tranzicionit shoqëror

Abstract

History has led the Albanian many times to the brink of life, but without ever avoiding honor, as a purpose and life goal. Over time honor-erzi often rose to the level of sedra, which was also personal, family or more extended. Sedra was also educated in the family, being at the same time the yeast of its connection. Perhaps this qualitative cornerstone, expressed through the ancient language, helped him not to merge with the foreigner, being also an element of collective identity, which in the period of the National Renaissance, begins to be formed as national consciousness, but concluded in the years at least when the Kingdom of Albania ruled (1928-1939).

Recognizing the role it plays in this valuable material capital, we judge and firmly believe that the fundamental role of family education, which began its journey in early human life as a link between the biological interests of individuals, was conceived and was sanctified by the faith, legalized in the unwritten canons, becoming a family upbringing full of the fragrance and juice of life, washed with spice soaked in the life-giving source of the environment. Thus such a bond for its member was so strong that someone who did not prove as civic morality the traits acquired there, was despised by the social circle and me The article proves that this education has helped not only its member, but also society to overcome the difficulties of the time, proving to be a powerful factor.

Keywords: *family education, honor, faith, Islam, conjugal, dividend, human capital*

⁵ KOMUNITETI MYSLIMAN I SHQIPËRISË

Drejtor i Drejtorisë së Kulturës

Email: dorian.demetja@kmsb.al

Kur njeriu i lashtë ndjeu nevojën të ruante diçka për të nesërmen, nga ajo që i kishte tepruar, iu desh të gjente dhe mënyrën sesi ta kryente atë veprim me sukses. Ftoi për bashkëpunim edhe gruan me të cilën rriste fëmijët, që më pas të futeshin te ky bashkëpunim me lidhje interesi. Kështu u ngjizën “shteti i vogël”, si e quajnë hartuesit e së parës disiplinë shkencore juridike, së Drejtës Romake, familjen.

Punimet për origjinën e familjes, pronës private dhe shtetit janë në lëmi të shumta të shkencës, si: Jurisprudenca, sociologjia, antropologjia, biologjia, gjenetika, prandaj, le të qëndrojmë në krye të sqarimi i konceptit themelor të saj, duke u mbështetur te këto fusha. Fjala është huazim nga latinishtja *familia*, që e ka prejardhjen nga *famulus*, e cila ka kuptimin *rob shtëpie, shërbëtor*. Me kohë ajo mori funksionet e tjera veç atij të robit të shtëpisë, që djepi gjuhësor hyri në fushën shoqërore që e pranoi si njësi më e vogël e përbërë nga dy apo më shumë persona në lidhje martesore, gjaku ose birësimi. Që grupi të përforcohet, duhet të jetojë në mjedis të njëjtë për një kohë jo të pakët, të ndërtojë marrëdhënie kulturore dhe ekonomike të përbashkëta, si dhe të mbrojnë apo përkujdesen për njëri-tjetrin pa interes ose shpërblim, siguri që i jepet atij apo asaj që i duhet më fort.

Me evoluimin e shoqërisë, familja u vu në mbrojtje të saj dhe shtetit, siç shprehet te *Deklarata e përgjithshme mbi të drejtat e Njeriut*, neni 16(3): “Familja është njësi bazë grupore e shoqërisë dhe i jepet mbrojtje nga shoqëria dhe shteti.” Përkufizimet mbi të nuk kanë mundur të ndalen. Rreth gjysmë shekulli më parë antropologu dhe pedagogu amerikan i universitetit të Pitsburgut, Xhorxh Murdok (George P. Murdock) gjykoi se familja amerikane nuk ishte gjë tjetër veçse:

“Një grup social që karakterizohet nga mendimi praktik, bashkëpunimi ekonomik dhe riprodhimi. Ajo përfshin të rritur të çfarëdolloj seksi (femër & mashkull, mashkull & mashkull, femër & femër etj.) ku të dy duhet të mbajnë një lidhje të miratuar nga shoqëria

dhe një ose më shumë fëmijë, të vetin apo të birësuar, nga të rriturit që bashkëjetojnë seksualisht.”

Murdok duke qenë edhe etnolog, te artikulli që ai është bashkautor: “Matja e kompleksitetit kulturor”, ka studiuar deri individin në shoqëritë pa shtet, parashtrori idenë e guximshme se në epokën e shoqërisë së konsumit, ka rënë tisi i shenjtë dhe lidhjet e individëve në familje të tilla i dikton para së gjithash interesi, veprimtaria praktike dhe nevoja, shpirti dhe jo zemra. (Murdoch, G. P. & Provost, C., 1973/Oct.: 379)

Me interes janë edhe përkufizimet juridike apo enciklopedike. Në to sqarohet se nga cilët pjesëtarë formohet familja tradicionale dhe nga cilët përbëhet ajo sot. Nga to veçon përkufizimi socialo-juridik që e pranon familjen, e cila përmban një grup të njerëzve shtëpiakë, bashkuar nga lindja, martesë ose marrëdhënie të përafërta, përfshi bashkëjetesën, birësimin, mbiemrin dhe pronësinë (në disa raste), siç është cilësuar qysh herët te *E drejta romake*.

Francisco de Goya *Portret i një familjeje*

Kësisoj familja u ngjiz si njësi parake njerëzore, në të cilën individi komunikon me kushtet e jetës, që përcaktojnë kornizën e tij, ku ai rritet duke e ndier veten pjesëtar dhe ku formon personalitetin njerëzor si individ, në procesin e ndërveprimit shoqëror.

Edhe sa u përket llojeve, ekzistojnë disa të tilla. Në to shihen vetëm lidhjet e gjakut, apo këto lidhje duhen kuptuar metaforikisht. Sociologjia dhe antropologjia gjejnë mirëkuptim kur e konsiderojnë familjen se e ka funksion themelor riprodhimin biologjik, shoqëror ose të dyja bashkë. Sa i përket funksionit të familjes në rritjen dhe edukimin e fëmijëve, gjithë disiplinat shkencore njëzëri pranojnë se është drejtues, sepse ndikon për t'i edukuar, kulturuar dhe drejtuar në jetë. Nuk ka mbetur jashtë vëmendjes as e ardhmja e prindërve, që familja u shërben si institucion i pjellorisë, me synim lënien e trashëgimtarëve, edukimin dhe shoqërimin e tyre.

Ky institucion nuk ka ngelur statik, evoluon dhe kohët e fundit mësohet se ka familje të reja që nuk planifikojnë të lindin fëmijë, dukuri e cila e rrëzon elementin e pjellorisë si ngjizësin kryesor të familjes.

Më e lehtë është përcaktimi i familjes tradicionale, që sipas antropologëve hyn në një prej tri llojeve, gjithnjë duke shfaqur marrëdhëniet prindër-fëmijë, midis bashkëshortëve apo të dyja llojet e marrëdhënieve së bashku:

1. matrifokale (amësore)
2. konsaguine (gjaklidhëse)
3. konjugale (bashkëshortore)

Jemi të mendimit se familja e lashtë shqiptare hyn në llojin konsaguin, e lidhur me rastin kur meshkujt zotërojnë pronë dhe veç çiftit hyjnë në të edhe fëmijët, si dhe pjesëtarë të tjerë të familjes së burrit. Kur bashkë me ta jetonin edhe xhaxhai apo xhaxhallarët e burrit së bashku me familjet e veta, ishte formuar asisoj familja patriarkale, që pothuajse është zhdukur kohët e fundit në mjediset shqiptare.

Familja patriarkale në kullën e veçuar, që zakonisht ngrihej jo pak larg nga kulla fqinje, organizohej dhe qeverisej si një 'shtet i vogël'. Aty vendimmarrjen kryesore, atë në raport me fqinjin e deri me farefisën e zotëronte më i moshuari i konakut, kurse organizimin për punët e zakonshme të familjes e kishte përsipër bashkëshortja e tij.

Tiparet e saj konsaguine janë të përcaktuara saktë në kanunet (kodet) e lashta shqiptare, ato vunë dhe përforcuan themelet mbi të cilën ngrihej familja, duke u plotësuar me elemente të besimeve fetare të pranuar vullnetarisht prej tyre, besime që erdhën edhe si kulturë duke u reflektuar edhe në etikën e

moralin e celulës bërthamë të jetës njerëzore. Më tepër se nga lidhjet e gjakut, pjesëtarët e familjes i bekuan dhe i fisnikëruan marrëdhëniet brenda dhe midis tyre, duke i kthyer në kode të zyrtarizuara familjare. Edhe pse jo rrallë herë në kufijtë e mbijetesës, një organizim i tillë e shpëtoi atë nga përthithja e pushtimeve të huaja, disa prej të cilave kishin si synim zhdukjen e popullsisë shqiptare dhe popullimin e trojeve me kolonët e huaj. Megjithatë shqiptarët popullojnë tashmë hapësira gjeografike të mpakura, krahasuar me epokën ilire, kur paraardhësit e tyre zotëronin troje disa herë më të mëdha, madje kohët e fundit ka studiues boshnjakë që në konferenca shkencore ndërkombëtare apo në botime serioze, pranojnë origjinën e tyre ilire.

Tashmë familja shqiptare është në tranzicion, duke u bashkëshoqëruar nga të njëjtat tipare që bashkëshoqërojnë reformimin ekonomik, politik, juridik, kulturor e social të shoqërisë shqiptare bashkëkohore. Shoqëria dikur e mbyllur, përfshi periudhën kur Shqipëria ishte nën sistemin totalitar, po transformohet në një shoqëri të hapur, me plot tipare të shoqërisë së konsumit, ku autoriteti i prindit nuk është më i padiskutueshëm dhe ndihet se është prekur shenjtërimi i saj. Pjesëtari i këtij modeli të ri familjar, ndihet më tepër si individ i këtij institucioni social dhe përpiqet të marrë më shumë përgjegjësi vetjake, por gjithnjë e më pak të jetë shërbëtor i njerëzve të gjakut.

Morali i ri familjar nuk i pranon më martesat me mblesëri, por edhe vetëm ato që ngrihen mbi bazën e njohjes dhe pëlqimit vetjak, sepse i ka çelur hapësirë bashkëjetesës para martesës apo si një formë bashkëkohore e martesës.

Është rritur moshë mesatare e pjesëtarëve të çiftit, por është ulur numri i fëmijëve që ata sjellin në jetë. Statistikat zyrtare njoftojnë për një sasi jo të pakët beqarësh, që në moshë madhore as e kanë menduar fillimin e jetës në çift.

Dihet shumë mirë, pranohet dhe zbatohet prej kur nuk mbahet mend, që zhvillimi i njerëzimit është projektuar dhe ndodh vetëm prej dhe mbi strukturën familjare, sepse ky është më shumë se një ligj natyror, më shumë se një ligj shoqëror, ai është një nga ligjet hyjnore, i cili erdhi dhe u zbatua si porosi e Zotit. Prandaj në këtë artikull do të bëhet fjalë për modelin e ndërtimit dhe funksionimit të familjes dhe jo për nocionin apo konceptin e saj.

Thuajse të gjithë filozofët, antropologët dhe sociologët, pavarësisht rrymave të mendimit filozofik ku mbështeten, janë të njësuar në domosdoshmërinë e njësisë familjare. Qëndrimi është miratuar me mbështetje ndërkombëtare si në Deklaratën e Përgjithshme mbi të Drejtat e Njeriut, ashtu edhe në Kodet e Familjes, që aplikohen në sistemet juridike të të gjitha shteteve në botë. Kësisoj debati ideor zhvillohet në prizmin e ndërtimit të saj, të funksionimit dhe efektshmërisë së llojeve dhe modeleve alternative, që ofrojnë zhvillimet shoqërore në kohë të ndryshme.

Familja është një institucion me hir të shenjtë, origjina e së cilës të çon kryekreje në krijimin e çiftit të parë njerëzor, që shumoi shoqërinë njerëzore, njeriun si të caktuarin dhe të vlerësuarin prej Tij. Lidhur me këtë përcaktim në *Kuran* thuhet:

“O njerëz! Frikësojuni Zotit tuaj, i Cili ju krijoi prej një njeriu, ndërsa prej atij krijoi bashkëshorten e tij, kurse prej këtyre të dyve krijoi shumë meshkuj e femra.”⁶

Në një vend tjetër thuhet:

⁶ Nisa, 4:1.

“Dhe një prej shenjave të Tij është që prej jush krijoi për ju bashkëshortet tuaja, që të qetësoheni pranë tyre, duke vënë ndërmjet jush dashuri dhe mëshirë. Me të vërtetë, në këtë ka shenja, për njerëzit që mendojnë.”⁷

Ashtu siç Krijuesi caktoi Ademin dhe Nuhun si zanafillës të individualitetit njerëzor dhe besimit të kulluar, po ashtu Allahu i Gjithëditur përzgjodhi mes njerëzisë familjen e Ibrahimit dhe familjen e Imranit, si përfaqësueset më të mira të modelit të familjes.⁸ Ato janë familje që i kanë ndërtuar marrëdhëniet e pjesëtarëve të vet tërësisht sipas mësimave kuranore apo porosive profetike, ndërkohë që shërbejnë me përkushtim për fenë e Zotit dhe që janë përkujdesur e kanë lënë pasardhës të kapur fort pas besimit të pastër. Ismaili, Is’haku, Jakubi, Jusufi dhe Isai, qenë disa nga Lajmëtarët e dalluar, pasardhës të këtyre dy familjeve të nderuara. Përmes ajeteve kuranore, që përshkruajnë copëza domethënëse nga jeta e këtyre dy familjeve, Allahu na orienton në rrugën më të mirë të modelimit hap pas hapi të një familje të shëndetshme.

Sipas Islamit familja qëndron mbi bazën e lidhjeve të forta të ortakëve bashkëshortorë për të rritur dhe edukuar fëmijë me moral të pastër e të orientuar drejt në jetë. Orientimi themelor, sot, në sajë të lirisë dhe të drejtave të njeriut, po ndryshon këto lloj marrëdhëniesh dhe po prihet gjithmonë drejt jetës së lirë private, duke u shkëputur nga edukata familjare dhe pastërtia e saj morale. Në sajë të kësaj lirie edhe bashkëshortët, burrë e grua, po priren për të bërë jetë të pavarur, duke u dhënë pas pasioneve dhe kënaqësive të ditës, gjë që ka çuar e po çon gjithnjë e më shumë drejt zvetënimit të tipareve të dukshme të familja tradicionale.

⁷ Rum, 30:21.

⁸ Al’Imran, 3:33.

Jeta e njeriut, si individ apo edhe në familje e shoqëri, duke anuar gjithmonë nga ana materiale dhe sigurimi i tyre në rrugë nga më të ndryshmet, të drejta e të padrejta, ka lënë pas dore vlerat morale e deri të shenjta. Civilizimi modern, ku duam të jetojmë, ka sjellë me vete bashkë me mundësitë që ofron epoka digjitale, edhe mjaft probleme sociale, që nga mbrojtja e fëmijëve, e jetimëve, tradhtia bashkëshortore dhe deri te shpërbërja e lidhjeve brenda individëve të familjes, dhuna ndaj femrës, trafikimi, prostitucioni, droga, etj., e deri te mbrojtja e kujdesi për të moshuarit. Këto dukuri që vërehen sot në Shqipërinë tonë, e kanë zgjidhjen te njohja, pranimi dhe zbatimi i Islamit si kulturë dhe edukatë. Ato të dyja, kultura dhe edukata, mund të bëhen faktor i rëndësishëm jo vetëm për qartësimin, por edhe për zgjidhjen e parandalimin e shfaqjes së këtyre problemeve familjare apo shoqërore, sepse ofrojnë besnikëri në marrëdhëniet ndër-njerëzore, ndershmëri, mirësjellje dhe sinqeritet, jo vetëm në familje ndërmjet pjesëtarëve të saj, por edhe midis anëtarëve të shoqërisë, pa dallim gjinor, duke respektuar të drejtat e secilës gjini. Bie në sy që morali që kultivohet sot në shoqërinë tonë është synon të shkëputet nga cilësitë dhe tiparet fetare, duke nisur të humbë karakteristikat e vlerave shpirtërore si humanizmi, dashuria, vëllazëria, bamirësia, mëshira, etj.

Sociologu Will Durant, i cili së bashku me një tjetër Durant qysh në vitet '60 kishte cituar sentencën e Heraklitit: "Polemos pater panton", kishte sqaruar se paqja duke qenë një ekuilibër i paqëndrueshëm, mund të ruhet vetëm me epërsi të pranuar ose duke zotëruar fuqi të barabartë. (Durant, W. & Durant, A., 1969: 56-57) Në veprën e vet *Mrekullitë e filozofisë* ai parashikoi se mbulesa e barazisë së femrës me mashkullin, do të përbuzte pastërtinë dhe turpin, si stoli të bukurisë njerëzore mbi të cilat ngrihet e mbrohet familja.

“Jeta në qytetet e civilizuar nuk lejon njeriun as të mendojë për martesën, ndërkohë që pasionet seksuale rriten, ndërsa konditat e bëjnë kënaqësinë tepër të afërt... Kështu pastërtia që dikur është konsideruar virtyt, është bërë objekt i përbuzjeve dhe poshtërimeve.

Në një atmosferë të tillë tretet edhe turpi, i cili dikur i ka stolitur të gjitha bukuritë e njeriut, ndërsa njerëzit krenohen me mëkatet e tyre, nën mbulesën e barazisë me mashkullin, femrat hyjnë në lidhje të pakufishme jashtëmartesore, ndërsa marrëdhëniet e ndaluara paramartesore bëhen diçka e zakonshme.”

Në vetëm disa dekada, parashikimi i Durant na duket se po ulet këmbë mbi këmbë edhe në shoqërinë shqiptare, e cila historikisht ka qenë mes Perëndimit dhe Lindjes, (Çabej, E., 2006), duket se po kapërcen edhe pengesat e kështjellës familjare. Muret e kësaj kështjelle vijnë të qëndrojnë atje ku edukata dhe kultura evoluon, po me hapa të matur dhe pa e prekur identitetin kombëtar. Na duhet të integrojmë në BE, por pa harruar të shpiem atje edhe identitetin tonë fetar, kulturor dhe edukatën tonë familjare, pjesë integrale e identitetit kombëtar.

Besimi në Zotin është themeli i jetës së njeriut dhe pikërisht ky besim do të bëhet faktor shumë i rëndësishëm për t'i larguar njerëzit nga jeta e shthurur, do të përmirësojë moralin shoqëror dhe do ta ruajë atë të pastër. Sado që feja me ligj është e ndarë nga shteti, ajo është integrale në shoqëri, luan rolin e saj në jetën e përditshme, e shoqëron njeriun në lindje e deri në vdekje, në gëzime e hidhërimi. Kjo nuk duhet të përdoret thjesht si mbulesë e jashtme vetëm për ceremonitë e ndryshme, por ajo duhet të bëhet pjesë aktive në veprimtaritë e jetës së përditshme të njeriut.

Feja islame shpesh vatërzohet te rëndësia e familjes dhe e konsideron atë si kala mbrojtëse përballë jetës pa parime morale, sepse është vendi ku natyra njerëzore mund ta shprehë veten në mënyrën më të mirë, ku mund t'i realizojë dhe kthejë në realitet vlerat e larta, si: dashuria, respekti, dhembshuria, sakrifica, besnikëria dhe bindja. Sistemi i familjes islame i vendos të drejtat e burrit, gruas, fëmijëve dhe të të afërmeve në një ekuilibër të përsosur,

marrëdhënie që nga aspekti juridik dhe moral janë të shpjeguara deri në detajet më të imëta. Rreth një e treta e normave juridike që përfshihen në *Kuran* i referohen familjes dhe përcaktojnë rregullat e funksionimit të saj. Struktura familjare në fenë islame është e ndërtuar mbi baza të shëndosha, me qëllim të suksesit dhe vazhdimësisë së saj. Le t'i njohim dhe analizojmë ato me radhë:

E para. Besimi. Me anën e besimit dhe legjislacionit islam, secili nga bashkëshortët i di të drejtat dhe detyrimet e veta dhe ka para vetes një program të qartë për zgjidhjen e problemeve që krijohen prej tyre. Burri dhe gruaja plotësojnë njëri-tjetrin; respektimi i përbashkët i vlerave të martesës dhe besnikëria në mes bashkëshortëve janë elementet kryesore, që e fuqizojnë paqen dhe harmoninë në jetën bashkëshortore. Profeti Muhamed (a.s.) ka thënë:

*“Vërtet besimin më të plotë e ka ai besimtar që ka moralin më të lartë dhe sillet mirë me familjen e tij”.*⁹

E dyta. Martesa. Me pëlqim të dyanshëm në çift, sepse vetëm një martesë e tillë do të jetë e suksesshme. Islami e ndaloi imoralitetin dhe ndërmori masa të ashpra për ndalimin e tij, sepse imoraliteti është sulm i hapur ndaj sistemit të familjes dhe shenjtërisë së saj. Kështu, Islami hapi dyert për formimin e familjeve duke iu përgjigjur natyrës dhe tipareve të njeriut, me të cilat i pajisi Krijuesi njerëzit. *Kurani* shpjegon se martesë ishte traditë e profetëve, siç shihet në ajetin vijues:

*“Vërtetë, edhe para teje Ne kemi sjellë të dërguar, të cilëve u kemi dhënë gra dhe pasardhës.”*¹⁰

⁹ Tirmidhi.

¹⁰ Ra'd, 13: 38.

E treta. Përgjegjësia e përbashkët. Martesa detyron përgjegjësi të caktuara, të cilat i përkufizon legjislacioni Islam. Këtu përfshihen të drejtat e burrit, të drejtat e gruas dhe përgjegjësitë që kanë për edukimin dhe arsimimin e fëmijëve. Hulumtimet e shumta shkencore vërtetojnë se shumica e atyre që kanë devijuar dhe janë zhytur në rrugën e kriminalitetit, janë ata që nuk kanë pasur rastin të shijojnë ngrohtësinë familjare, si dhe nuk kanë pasur rast të edukohen me vlerat dhe ndjenjat e jetës së familjes së shëndoshë. Feja islame ka për qëllim të krijojë familje të shëndosha për shoqëritë, përfshi shoqërinë tonë. Këto familje të shëndosha nuk mund të shkatërrohen lehtë dhe nuk bien lehtë nën ndikimin e streseve shoqërore dhe morale. Familjet e ngritura mbi vlera të larta si besimi, besnikëria, dashuria e sinqertë, bindja e vetëdijshme dhe morali i bukur, janë garancia më e madhe e shoqërisë.

Sigurisht, një fole familjare pa synim, e ngritur mbi dëshira fizike, pasione të çastit, qejfe, zili apo smira, jo vetëm që nuk do të premtojë të ardhme, por do të mbetet në trup të popullit si një element potencial negativ. Po qe se femra dhe mashkulli nuk kanë lidhje me Zotin, apo nuk konsultohen me kulturën dhe edukatën që vjen prej tij, nuk ka mundësi që fëmijët që do të vijnë prej tyre të jenë të vetëdijshëm, të ndjeshëm, të ekuilibruar e të bartin ndjenjën e përgjegjësisë.

Allahu i Lartësuar, nëpërmjet *Kuranit*, na përkujton lutjet e Zekerijes dhe Ibrahimit, për të na përkujtuar se prindërit, që në krye të herës dhe vazhdimisht, duhet t'i luten me sinqeritet Zotit për fëmijët. Lutjet duhet të jenë si për zhvillimin shpirtëror familjar, ashtu edhe për përparimin material e civilizues. Lutjen dhe përgjërimin me ndjenjat më të sinqerta të profetit Zekerija drejtuar Allahut, *Kurani* e përshkruan kështu:

“Aty Zekerija iu lut Zotit të vet e tha: Zoti im, dhuromë nga ana Jote një pasardhës të mirë! Pa dyshim, Ti je dëgjues i lutjes!”¹¹

Po ta vëmë re me kujdes, profeti Zekerija nuk kërkoi vetëm një pasardhës çfarëdo, por “të mirë”! Ai donte të thoshte: Më fal një pasardhës “të mirë” që ta bëjë Zotin të kënaqur, të atin të lumtur, por njëherazi të bëhet njeri i dobishëm për shoqërinë! Prandaj edhe Hz. Ibrahim i me të birin, Hz. Ismailin, kur po ndërtonin Qaben, i luteshin Zotit kështu:

“Zoti ynë! Na bëj të dyve (babë e bir) të bindur ndaj Teje! Bëj që edhe pasardhësit tanë të jenë të bindur ndaj Teje! Na trego ritet e adhurimit dhe pranoje pendimin tonë, se, pa dyshim, Ti je Pranuesi i pendimeve, Mëshirëploti!”¹²

Të njëjtën esencë besimi përmbante edhe lutja e gruas së nderuar të Imranit për foshnjën ende të palindur (Merjemen):

“Zoti im! Këtë që është në barkun tim, vendosa ta kushtoj vetëm për shërbimin Tënd. Pra, pranoje këtë prej meje!”¹³

Si këta shembuj, por edhe në tekste të tjera të shenjta mund të vërehet se kërkohen breza të pastër si fryte të krijimit të familjes. Pra, në të gjitha këto lutje është tërhequr vëmendja mbi breza të pastër, të pafajshëm, të pamëkatë, jo vetëm besimtarë të bindur, por edhe me kulturë dhe edukatë fetare. Roli i familjes mbetet i paplotësuar, nëse nuk realizon rritjen e fëmijëve të vet, me edukatë islame, si dhe me arsim të përgjithshëm dhe profesional. Prindërit

¹¹ Al’Imran, 3:38.

¹² Bekara, 2:128.

¹³ Al’Imran, 3:35.

duhet të mbështesin rritjen dhe formimin e personalitetit të shëndoshë të fëmijës, si nga ana fizike ashtu edhe nga ana mendore e shpirtërore, për ta bërë atë të aftë si besimtar, qytetar, por dhe për mbrojtjen e vendit të tij. Zoti (xh.sh.) në *Kuran* urdhëron e thotë:

“O ju, që besoni! Ruani veten dhe familjet tuaja nga zjarri...”¹⁴

Ky ajet i *Kuranit* përmbledh një dispozitë me rëndësi edukative dhe me normat morale të fesë islame për fëmijën, që duhet edukuar që në moshë të njomë. Në edukimin dhe arsimimin e fëmijës, familja mbetet vatra e parë, shkolla e parë dhe djepi ku përkundet e ardhmja e gjithsecilit. Pa diskutim, kohën që veçojnë prindërit për mësimin dhe edukimin e fëmijëve, duhet ta parapëlqejnë ndaj kohës që veçojnë për disa detyra personale, individuale. Në rritjen e fëmijëve, mësimi mbi Zotin, shtresimi në zemra i idesë së besimit mbi Të sipas moshës dhe nivelit kulturor të fëmijëve, kanë përparësi jo vetëm në begatimin moralo-shpirtëror të prindërve, por edhe në shumë detyra vetjake të tyre.

Ndikim më të madh ka shembulli dhe përkushtimi i prindërve në marrëdhënie me fëmijët. Sami Frashëri porosiste që të mos jepeshin këshilla, por të lejoheshin fëmijët të mësonin nga veprimet e prindërve. Çdo nënë e baba mysliman, në mënyrë mjaft të natyrshme, mendojnë t'i edukojnë fëmijët në formën e përkryer të asaj shoqërie ideale, të cilën përpiqemi ta përfytyrojmë dhe përvijojmë sipas *Kuranit*. Mirëpo, nëse këto ndjenja të tyre nuk reflektohen në jetën praktike dhe nuk thellohen me adhurime të tilla si namazi, agjërimi, haxhi, zekati, ose, në edukimin e mirë të tipareve të caktuara morale e fetare, si ndershmëria, drejtësia, dashuria, vëllazëria etj., rezultati do të jetë i dobët ose i paqenë. Pa le kur prindërit bëjnë të kundërtën e atyre që thonë apo këshillojnë!

¹⁴ Tahrir, 66:6.

Në një rrëfim që i atribuohet imam Adhamit, Ebu Hanife, prej nga vijnë disa këshilla, thuhet se atë kohë ishte një djalë që i bënte dëm mjalti dhe, me gjithë këshillat djali vazhdonte të hante. E marrin djalin për dore, e çojnë te imami dhe i thonë: “Këtij djali i bën dëm mjalti, por ai, megjithëse e këshillojmë, vazhdon të hajë!” Imam Adhami u thotë: “Merreni djalin e shkoni dhe sillmani pas 40 ditësh!” E çojnë përsëri djalin te imami, i cili e merr dhe e këshillon të mos hajë mjaltë. Djali ngrihet nga vendi, ia puth dorën të atit dhe i thotë: “Baba, nuk kam për të ngrënë më mjaltë!” Të pranishmit e pyesin imamin: “O imam, pse nuk e këshillove djalin kur e prumë për herë të parë, por na bëre të prisnim dyzet ditë?!” Imam Adhami i sqaroi se ai vetë kishte ngrënë, por prej 40 ditëve ai nuk hëngri më dhe në një gjendje të tillë e këshilloi të voglin.

Në edukimin e fëmijëve nuk ka ndikim vetëm familja, por edhe faktorë të tjerë të mjedisit apo djepit social, përfshi këtu mediat, që mund të sjellin shumë pasoja negative nëse nuk kontrollohen mirë emisionet dhe mesazhet e tyre. Po kështu në mjediset shoqërore, në rrugë e kudo, ndeshemi me fenomene të ndryshme, si sharje, fyerje, fjalor banal, mungesë respekti e sjellje të tjera të papëlqyeshme. Për të përballuar këtë ndikim negativ, familja luan rolin nëpërmjet ndërhyrjeve aktive për të bërë sqarimet e nevojshme mbi dallimin e së mirës nga e keqja dhe për të mos i lënë të bëhen viktimë e këtyre ndikimeve të këqija.

Mbetet detyrë e prindërve që t’u thellojnë besimin fëmijëve të tyre dhe t’i ruajnë ata nga fjalori i pahijshëm dhe shoqëria e keqe, që i tërheq drejt veseve negative, si gënjeshtër, vjedhja, dëmtimi i pronës së tjetrit, etj. Edukata islame e preokupon fëmijën të asimilojë çdo veprim në shërbim të besimit islam. Formimit të koncepteve morale elementare, si dhe të adhurimit të fesë islame, duhet t’u jepen rëndësi qysh në moshën kur fëmija përgatitet për të shkuar në shkollën fillore, që më vonë ai të bëhet i vetëdijshëm për veprimet që kryen.

Pavarësisht se ka shumë punë për të bërë, është një e vërtetë që në shoqërinë e sotme, nëpërmjet të moshuarve, por edhe nëpërmjet studimeve, ka depërtuar në familjet e tyre besimi islam, duke luajtur një rol të madh për edukimin e brezit të ri. Ky depërtim i ndjenjave dhe mësimave fetare ka zënë vend edhe te shumë të rinj, duke ndryshuar mentalitetin e tyre në drejtim të realitetit islam në vendin tonë. Me kohë edukata familjare u shpërnda gjithkund në djepin kulturor të mjedisit, ku gjallonin disa besime fetare, djep i cili e legalizoi atë në kanunet e pashkruara, mbi të cilat organizohej jeta shoqërore sipas fiseve, bajraqeve dhe krahinave. Në *Kanunin* e Lekë Dukagjinit thuhet se cilat ishin detyrat, por edhe të drejtat e themeluesve të çiftit, por pa harruar që si fjalë kyçe të qëndrojnë fjala *nder*:

Burri a'në detyrë:

- a) Me u perkujdesë per veshë e mathë e per gjithshka të lypet per me mbajtë jeten;
- b) me ruejtë nderen e grues e mos me e lanë me u ankue per kurrnji nevojë.

Grueja a'në detyrë:

- a) Me i a ruejtë nderen burrit;
- b) me i rrogue pa zhibla;
- c) me i ndejë nen sundim;
- d) m'u pergjegjë detyrve të kunorës;
- e) me rritë e me mkambë fmin me nderë;
- f) me i ndejë gadi me të veshmen e të mathmen (kah e qepmja);
- g) mos me iu perzie në fejes të të bijve e të të bijave.

Historia e ka shpënë jo pak herë shqiptarin në zgrip të jetës, por pa shmangur kurrë nderin, si qëllim dhe pikësynim jetësor. Me kalimin e kohës nderi u ngrit shpesh te niveli i sedrës, që gjithashtu ishte vetjak, i familjes apo më i shtrirë. Edhe ajo edukohej në familje, duke qenë njëkohësisht tharm i lidhjes së saj. Ndoshta kjo ngjizje cilësore, nyjëtuar me anë të gjuhës së lashtë, e ndihmoi të mos shkrihej me të huajin, duke qenë element i identitetit kolektiv, i cili në periudhën e Rilindjes Kombëtare, nis të formatohet si vetëdije kombëtare, e përmyllur në vitet e pakta kur zotëronte Mbretëria Shqiptare (1928-1939).

Pandemia COVID-19 do të hyjë, gjithashtu, në histori edhe për nga dëmet që i ka krijuar familjes dhe kapitalit njerëzor të saj, të cilat do të kishin sjellë pasojë edhe më të rënda, në qoftë se nuk do t'u kishte dalë para zhgualli i shenjtë, që merr në mbrojtje celulën themelore të jetës njerëzore. Zhvillimet demografike të vendit në kohët e fundit, që kishin nisur tronditjen edhe para pandemisë, do të përkeqësohen më tej prej uljes së lindjeve dhe emigracionit të lartë, ndërsa cilësia e jetës do të jetë nën trysinë e rritjes së sëmundshmërisë, mangësive në arsim, riaftësimin të vështirë të ekonomisë së vendit dhe uljes së remitancave, që mbajnë gjallë familje të tëra, apo u vijnë në ndihmë më nevojtarëve të saj.

Është me vlerë të përmendet përballë pritshmërisë jo optimiste se për dy dekadat në vijim do të përjetohet dividendi demografik, ndërkohë që popullsia në moshë pune e Shqipërisë do të jetë më e lartë se grupet e tjera që nuk punojnë (popullsia deri në 15 vjeç dhe ajo mbi 65 vjeç). Veçse duhet theksuar se kjo periudhë e artë demografike që krijon dritaren e mundësive, e cila nuk përsëritet brenda shekullit, vjen si pasojë e lindshmërisë së lartë të para 30-vjetëve, por edhe ekonomia mbështetet, sepse, ndërsa rënia e

lindjeve të kohëve të fundit rriti ofertën e popullsisë aktive për punë, nga ana tjetër uli shpenzimet që kërkon prindërimi.

COVID-19 po rrit sëmundshmërinë e popullatës, sepse ndërsa energjitë jetësore të sistemit shëndetësor drejtohen për përballimin e pandemisë, sëmundjet e tjera nuk kanë reshtur, madje provohet se pandemia po bëhet shkak për rritjen e tyre, ndërkohë që sëmundjet parësore janë përkeqësuar më tej gjatë kohës dhe duke mos u trajtuar kur duhet. Specialistë të shëndetësisë argumentojnë se pandemia ka thithur shumë energji të strukturave spitalore, ndërkohë që rrezikon të tejmbushet me fëmijë deri pavijoni i pediatriisë në QSUT.

Popullsia e Shqipërisë, sipas ekspertëve të fushës, e përfshirë në procesin e plakjes dhe rënies së lindshmërisë, përjetonte një barrë sëmundjesh në rritje edhe para pandemisë, por koronavirusi pritet t'i përkeqësojë prirjet, sidomos në periudhën afatmesme, ndërsa burimet financiare qeveritare do të jenë më të kufizuara për t'iu përgjigjur kërkesave në rritje për shërbime shëndetësore. Për këtë arsye burimet ekonomike të familjeve në periudhën afatmesme do të kanalizohen për trajtimin e shqetësimeve shëndetësore.

Sipas të dhënave statistikore, mendohet se pandemia do të shuajë shtesën e popullsisë së vendit, sepse në vitin 2020 shtesa natyrore e popullsisë iu qas nivelit zero, me vetëm 470 lindje më shumë se vdekjet. Në rreth një shekull, duke filluar prej vitit 1923, kur filloi zyrtarisht regjistrimi i popullsisë në Shqipëri, lindjet kanë qenë shumë më të larta se vdekjet, ndërkohë që sipas INSTAT shtesa natyrore në vitin 2020 është thuhetse zero, krahasuar me më shumë se 6 mijë persona në vitin 2019, rreth 15 mijë në vitin 2014, mbi 34 mijë në vitin 2000 dhe mbi 63 mijë në vitin 1990.

Në anë tjetër, vërtet që emigracioni ka tkurrur popullsinë banuese në vend, por sërish ky kontingjent mund të konsiderohet rezervë, pasi nuk

përrjashtohet mundësia e rikthimit të tyre. E shkuara jonë por dhe përvoja e huaj provojnë se po të mos ishte harruar kujdesi brenda familjes dhe mbështetja jashtë saj, ky numër do të ishte shumë më i vogël. Për ilustrim po japim proverbin e mbledhur në Shkodër: “Dole shpijet, dole erzit.”, ku fjala *erz* ka kuptimin nder, dinjitet, namus. (Dizdari, N. Tahir, 2005: 255)

Të dhënat më të hershme, të pa grupuara vit pas viti, tregojnë se Shqipëria tani ka shtesën natyrore të popullsisë në nivelin më të ulët që nga viti 1923, pasi shtesa e popullsisë gjatë viteve 1923-1945, ishte mesatarisht mbi 18 mijë persona në vit, shtesë që u rrit pas LLIB. Ndryshimet politike të ndodhura pas vitit 1990 ndryshuan kahun e shtesës natyrore të popullsisë, e cila ka ardhur në rënie të vazhdueshme, duke reflektuar rritjen e moshës mesatare të popullsisë, nivelin e lartë të emigracionit, zvogëlimin e familjeve brenda vetes dhe rënien e fertilitetit (aktualisht rreth 1.35 lindje për grua, ndër më të ulëtat në Evropë).

COVID-19 e përkeqësoi situatën, pasi ndikoi në një rritje të pazakontë të vdekjeve, ndërkohë që studiuesit konstatojnë se Shqipëria në fazën e tretë të tranzicionit demografik (periudha kohore nga viti 1970-2015), vijon t’i ulë periodikisht lindjet me vetëm 1% në vit. Ndodhi kështu pas fazës së parë të periudhës nga viti 1920-1950, kur ritmi mesatar vjetor i rritjes së popullsisë ka qenë rreth 1.7%, pas fazës së dytë në periudhën nga viti 1950-1970, kur ky ritëm vjetor i rritjes së popullsisë ka qenë 2.96%. Duke i shtuar kësaj dukurie edhe emigrimin, sociologët rreken të bindin me shifra se pse ka ardhur në ulje numri i popullsisë në Shqipëri nga viti në vit, duke mos pranuar si faktor familjen dhe problemet e shfaqura brenda saj.

Në vitin 2020 lindën 28.075 foshnja, duke shënuar rënie me 1.7%, krahasuar me një vit më parë, duke provuar se pandemia e nxiti më tej rënien e lindjeve. Studime të botuara së fundmi në revista argumentojnë se COVID-19 e mbështet këtë rënie. Para pandemisë, Shqipëria po përjetonte rënie të

shpejtë të lindjeve, por si pasojë e situatës, zhvillimet demografike janë duke u zhvilluar sipas skenarëve pesimistë të projeksioneve statistikore të popullsisë. Sipas rishikimit të fundit lidhur me periudhën kohore 2019-2031, indeksi i fertilitetit për një grua në vitin 2019 ishte 1.36, për shkaqet e argumentuara më sipër.

Sociologët nuk ndalen me statistika në nivele të ndryshme për të argumentuar rënien e lindjeve, shtimin e vdekjeve, largimin e popullsisë në emigracion, por pa argumentuar askund pse dhe sesi këto dukuri janë reflektuar në marrëdhëniet familjare. Sipas tyre Indeksi Sintetik i Fekondimit do të arrijë nivelin 1.2 pas vetëm dhjetë vjetësh, ndërkohë që pritmëritë reale po tregojnë (gjithnjë sipas tyre) se ky nivel do të arrihet para këtij afati.

Në këto kushte vdekshmëria do të rritet në vitet që vijnë. Me 27.605 humbje jete, viti 2020 regjistroi nivelin më të lartë historik, duke pasur rritje prej 26.4% krahasuar me mesataren e viteve 2016-2019. Prirja përkeqësuese nisur disa dekada më herët, aq sa në vitin 1990, kur Shqipëria numëronte 3.2 milionë banorë, vdekjet ishin rreth 18 mijë banorë, u ngrit për vitin 2020 në 21.600 banorë, kur vendi numëronte një popullsi prej rreth 2.7 milionë banorë. Duhet theksuar se humbjet e jetëve nuk kanë ardhur vetëm në mënyrë të natyrshme, por edhe prej sëmundshmërisë, që shkaktohet për shkaqe të imitimit të mënyrave të huaja të jetesës dhe largimi nga stili tradicional i të jetuarit, duke qenë e sigurt se atëherë kur edukata familjare ka dobësi, pandemia do ta çojë më tej këtë dukuri.

Të dhënat nga Eurostat, INSTAT dhe institute statistikore të rajonit, të përpunuara nga revista "Monitor", dëshmojnë se në vitin 2020 Shqipëria shënoi rritjen më të lartë të vdekjeve në Evropë, e ndjekur nga Maqedonia e Veriut, ku një pjesë e madhe e popullsisë është shqiptare. Sipas INSTAT-it, kapitali njerëzor i vendit tonë do të vijojë të ketë humbje të mëdha prej mangësive që po shkakton pandemia në arsim me mbylljen e shkollave dhe

zhvillimin e mësimit pjesërisht ose të gjithin online. Harta e UNESCO-s tregon se në Shqipëri, shkollat janë mbyllur për rreth 24 javë, e barabartë me rreth dy të tretat e vitit shkollor, nga 22 javë në pjesë ta caktuara të botës, apo nga 14 javë që shënon mesatarja kudo në botë, madje revista dinjitoze bën një parashikim të turbullt për të ardhmen, kur shkruan:

“COVID-19 e ka përkeqësuar krizën e të mësuarit dhe ndikimi në kapitalin njerëzor të këtij brezi nxënësish ka të ngjarë të jetë i gjatë.”

Duke pranuar rolin që luan te ky kapital i vyer materialja, gjykojmë dhe më fort besojmë se nuk duhet lënë mënjanë roli themelor i edukatës të marrë familje, e cila e nisi rrugëtimin e vet në hershmërinë njerëzore si lidhje interesash biologjike të individëve, u ngjiz dhe u shenjtërua prej besimit, u legalizua në Kanunet e pashkuara, duke u bërë edukatë familjare plot aromë dhe lëng jete, larë me erz e njomur nga burimi jetëdhënës i mjedisit. Kësisoj lidhja e tillë për pjesëtarin e saj ishte aq e fortë, sa dikush që nuk i dëshmonte si moral qytetar tiparet e përftuara atje, përçmohej nga rrethi shoqëror me nëmën:

“Ti je xanë pa bismilah more mistrec (ndonji kalamanit të prapë, bastardh)”

(Dizdari, N. Tahir, 2005: 107)

BIBLIOGRAFI

- *Kurani i madhërisbëm dhe kuptimet e Tij në gjuhën shqipe*, Mbështetur në përkthimin e prof. Hasan I. Nahit, Tiranë, 2017.
- Çabej, Eqrem, *Shqiptarët midis Perëndimit dhe Lindjes*, Tiranë, 2006.
- Dizdari, N. Tahir, *Fjalor i orientalizmeve në gjuhën shqipe*, Tiranë, 2005.

- Durant, Will & Durant, Ariel, *History and War*, Theory Into Practice, Apr., 1969, Vol. 8, No. 2, Teaching the Young to Love (Apr., 1969), pp. 56-57
Published by: Taylor & Francis, Ltd., 1969.

- Hoxha, Blerina, *Kriza e kapitalit njerëzor, si i përkeqësoi pandemia treguesit demografikë*, Monitor, Tiranë, 2021/4.

- Monitor, Prill, Tiranë, 2021.

- Murdock, George P. & Provost, Caterina, *Measurement of Cultural Complexity*, Ethnology, Vol. 12, No. 4 (Oct., 1973), pp. 379-392 (14 pages).
Published by: University of Pittsburgh-Of the Commonwealth System of Higher Education, 1973.

Hasan Bello¹⁵

Kriza e familjes shqiptare në vitet e regjimit komunist: Divorcet në vitet 60-të

Abstract

The establishment of the communist regime in November 1945 will be accompanied by radical changes not only in the socio-economic and political field, but also in the change of the family structure of the Albanian society. The efforts of the communist state for the emancipation of women, education,

¹⁵ Instituti i Historisë, QSA

Marxist-Leninist ideological indoctrination and by engaging her in the process of industrialization of the country will be accompanied by the progressive increase of the number of divorces. This situation was the result of several objective factors. Thus, as soon as the Albanian Communist Party came to power, it set itself the goal of fighting "backward customs" and a series of traditions that had a positive impact on the preservation of family values of Albanian society. In the first place here came those traditions that had their source in religious beliefs such as Islam and Christianity, which played a positive role for the social stability of the family and society.

The moral erosion that society suffered from the indoctrinating policies of the communist regime was reflected in the shock the family received and the rapid increase in the number of divorces compared to the period before 1945. Therefore the study of this phenomenon by historians and sociologists is an area of interest and still unstudied to this day properly.

In this paper we will try to analyze and reflect on some key aspects of divorce, relying on the archival sources of the time.

Keywords: *Christianity, Islam, family, communist regime, divorce*

Sipas statistikave zyrtare, në vitet 1952-1953 kemi një rritje të ndjeshme të padive të shqyrtuara për zgjidhje martesë nga gjykatat. Gjatë vitit 1954 kjo shifër pësoi një rënie relative. Kështu, nga 1521 padi të shqyrtuara 981 u pranuan duke përfunduar me divorc, 418 u refuzuan, 59 përfunduan me pajtim, 59 u pushuan dhe 4 u konsideruan jashtë kompetencës. Arsyeja e kësaj rënie nuk dihej me saktësi nëse ishte një fenomen i rastësishëm apo një tendencë që do të vazhdonte edhe përgjatë vitit 1955. Ekzistonte pikëpamja se shumë nga martesat e përealizuara siç duhej para vitit 1945, ishin zgjidhur për shkak të kushteve juridiko-sociale dhe frymës emancipuese që kishte krijuar regjimi komunist.

Numri i padive të shqyrtuara për zgjidhje martesë nga gjykatat shqiptare në vitet 1952- 1954¹⁶

Viti	Nr. i padive të shqyrtuara për zgjidhje martesë	Nr. i padive të refuzuara nga gjykata për zgjidhje martesë	Nr. i padive të pranuara nga gjykata për zgjidhje martesë
1952	2412	-	-
1953	1622	-	-
1954	1521	418	981

Përsa i përket shtrirjes gjeografike të divorcit në shkallë vendi, më tepër padi ishin regjistruar në qarkun e Korçës (238), pastaj vinte qarku i Vlorës (224), i Tiranës (210), Beratit (159), Gjirokastrës (147), Durrësit (135), Shkodrës (135), Elbasanit (134), Peshkopisë (103), Kukësit (36). Numri i padive për divorc të ngritura nga burrat nuk kishin shumë ndryshim nga gratë. Në vitet 1951-1952-1953, 49% ishin ngritur nga burrat dhe 51% nga gratë. Në vitin 1954, 785 padi ose 52% ishin ngritur nga burrat dhe 736 padi ose 48% ishin ngritur nga gratë. Paditë e pranuar nga gratë dominonin me një përqindje të vogël krahasuar kjo me paditë e pranuar nga burrat. Kjo për shkak se gratë si rezultat i rrethanave tepër të vështira ekonomike dhe paragjytimeve që ekzistonin ishin më të matura kur kërkonin zgjidhjen e martesës. Një gjë e tillë reflektohej edhe në të dhënat për fajësinë që kishte shkaktuar tronditjen e lidhjes bashkëshortore. Kështu, nga martesat e zgjidhura në vitin 1954, 395 ose 40% ishin zgjidhur për fajin e burrit, 245 ose 25% për fajin e gruas, 213 ose 22% për fajin e të dyve, 128 ose 13% për fajin e asnjërit.

¹⁶ AQSH, F.MD, D.10, V.1954, fl.1., Relacion mbi paditë për zgjidhje martesë nga gjykatat gjatë vitit 1954, Tiranë, 1954.

Por kur vinte puna për shkaqet e divorceve, dilte në pah kriza e familjes shqiptare në vitet e regjimit komunist. Gjithmonë kjo krahasuar me një apo dy dhjetëvjeçarë më parë. Kjo, sepse edhe vetë regjimi komunist kur vlerësonte arritjet në fusha të ndryshme të ekonomisë, arsimit apo shëndetësisë i krahasonte ato me vitet e regjimit zogist. Sipas të dhënave të hartuara nga Ministria e Drejtësisë, në vitin 1954, për 649 padi ose 66% ishte vendosur zgjidhja e martesës në bazë të nenit 86 të Kodit të familjes, për tronditje të marrëdhënieve bashkëshortore; në 128 raste ose 13% për lënie ligësisht; në 127 raste për shkelje kurore; në 49 raste për dënim të njërit nga bashkëshortët nga gjykata; në 19 raste për keqtrajtim ose fyerje të rëndë; në 7 raste për sëmundje të pashërueshme; në 1 rast për absencë dhe në 1 rast për atentat kundër jetës.¹⁷

Për të frenuar këtë erozion që familja shqiptare po pësonte për shkak të ndryshimit të jetës social-ekonomike dhe politike, u propozua që kur të hartohej Kodi i ri i familjes si shkak i zgjidhjes së martesës të parashikohej vetëm tronditja e marrëdhënieve bashkëshortore, i cili të përfshinte në vetvete edhe shkaqet e tjera. Kjo do të thoshte se autoritetet zyrtare nuk dëshironin evidentimin e shkaqeve specifike, që shumë bashkëshortë i çonte drejt zgjidhjes së martesës. A ishte kjo fshehje e të dhënave zyrtare me një emërtues të përbashkët për të gjitha shkaqet? Pse regjimi komunist i trembej artikullimit specifik të shkaqeve të divorcit? Sepse të dhënat, si tradhëtia bashkëshortore apo të tjera si këto binin ndesh me “moralin socialist”, me propagandën zyrtare të regjimit komunist dhe me revolucionin kulturor të PKS-së.

Përsa u përket martesave të zgjidhura, 845 burra dhe 862 gra e kishin martesën e parë, 118 burra dhe 104 gra martesën e dytë, 17 burra dhe 14 gra martesën e tretë. Ndërsa përsa i përket jetëgjatësisë së këtyre lidhjeve konstatohet se 103 martesat të zgjidhura ose 10 % kishin zgjatur vetëm 1 vit, 744 ose 76% vetëm 9

¹⁷ Po aty.

vite dhe 134 ose 14% mbi 9 vite. Ky është një argument që tregon se tendenca e rritjes së numrit të divorcit kishte ardhur duke u rritur në vitet regjimit komunist. Pretendimi i autoriteteve zyrtare të kohës se shkaqet kishin ekzistuar para ardhjes së komunistëve në pushtet nuk është i vërtetë. Kjo sepse statistika e vitit 1954 e shpreh qartë se 76% e martesave kishin zgjatur vetëm 9 vite, duke konfirmuar faktin se ato ishin lidhje që ishin realizuar në vigjilje ose pas vendosjes së regjimit komunist.

Në krahasim me vitet e mëparshme Ministria e Drejtësisë konstatonte se ishte ulur numri i martesave të zgjidhura brenda një viti, por ishte shtuar ajo e martesave të zgjidhura brenda 9 viteve. Në lidhje me përkatësinë fetare të çifteve të divorcuara vihet re se tek myslimanët numri i tyre ishte 80 %, tek ortodoksët 17% dhe tek katolikët 3%. Këto përqindje reflektonin në përpjestim të drejtë strukturën religjioze të popullsisë shqiptare.¹⁸

Në emër të emancipimit kulturor dhe “moralin socialist” autoritetet zyrtare të kohës, në përputhje me Kodin e familjes, i shpallën luftë fenomenit të poligamisë. Në fakt ky fenomen nuk ishte shumë i përhapur dhe kishte arsytet e veta sociale të cilat buronin dhe nga tradita zakonore shqiptare. Kështu, nuk ishin të rralla rastet kur bashkëjetesa me një grua të dytë, e cila nga shteti konsiderohej ilegale, ishte realizuar me miratimin e bashkëshortes së parë. Shkaqe të tilla si steriliteti, moslindja e fëmijëve meshkuj apo bashkëjetesa me gruan e të vëllait të vdekur etj. ishin arsye thelbësore për ekzistencën e poligamisë kryesisht në zonat rurale dhe më pak në zonat urbane të Shqipërisë. Prandaj, parë nga ky këndvështrim poligamia nuk ishte krim familjar, por amortizim i problemeve sociale të kohës. Megjithatë lufta kundër saj u trumbetua me të madhe, duke ndikuar dashur padashur në shtimin e numrit të divorcit për shkaqe steriliteti, sëmundjesh të ndryshme apo të tjera si këto.¹⁹

¹⁸ Po aty, fl. 2.

¹⁹ Po aty, fl.4-5, Relacion mbi krimet kundër martesës dhe familjes të gjykuara në vitin 1954, Tiranë, 1954.

Për të frenuar këto fenomene, nga organizatat e rinisë dhe gruas kërkohet që të bënin punë më të madhe sqaruese dhe edukuese me shtresat në fjalë për t'u ngjallur atyre frymën e urrejtjes kundër të ashtuquajturave zakone prapanike të së kaluarës. Të gjithë anëtarët dhe kandidatët e Partisë dhe këshillave popullore të njihnin mirë dispozitat ligjore që dënonin këto zakone, t'i demaskonin ato para popullit dhe të denonconin pranë autoriteteve shtetërore të gjithë ata persona që vazhdonin të mbanin në jetë ato. Me masën e rinisë dhe të grave të zhvilloheshin leksione të veçanta lidhur me dëmin që sipas autoriteteve të kohës shkaktonte aplikimi i tyre.²⁰

Krizën e familjes shqiptare indirekt e pranonte dhe ministri i Drejtësisë dhe Drejtoria e organeve administrative që merrej me përpunimin e të dhënave lidhur me proceset gjyqësore të shqyrtuara nga organet e drejtësisë në rrethe. Sipas një relacioni të ministrit Bilbil Klosi, në vitin 1958 numri i divorceve kishte përsuar rënie të ndjeshme me 53.5% krahasuar me vitin 1952 kur paditë e shkurorëzimit dhe martesat e zgjidhura kishin arritur kulmin. Ky sukses i pretenduar ishte arritur falë një pune të madhe që mekanizma të ndryshëm partiak dhe shtetëror kishin luajtur për konsolidimin e familjes shqiptare. Megjithatë të metat e konstatuara dhe puna që mbetej për t'u bërë ishte mjaft e madhe. Kjo pranohej dhe nga vetë ministri i Drejtësisë. Por në vend që ai t'ia hidhte fajin faktorëve objektivë që kishin ndikuar për shtimin e divorcit, theksonte se duhej intensifikuar veprimtaria për luftimin e zakoneve prapanike, mentalitetin e vjetër mbi martesën dhe familjen, nën influencën e të cilave lidheshin shumë çifte. Një numër i madh i këtyre martesave, duke mos patur një bazë të shëndoshë, sipas ministrit të Drejtësisë, përfundonin në divorc. Prandaj, numri i shkurorëzimeve akoma vazhdonte të mbetej tepër i madh.²¹ Në fakt ky konkluzion binte në kundërshtim me të gjitha teoritë sociologjike

²⁰ Po aty.

²¹ Po aty, fl.20, Relacion i ministrit të Drejtësisë Bilbil Klosi mbi punën e Partisë për luftimin e shkurorëzimeve dhe forcimin e familjes, Tiranë, 1958.

mbi divorcin dhe shkaqet e tij. Nga autorë të ndryshëm është konfirmuar se fenomene të tilla si industrializimi, arsimimi i gruas dhe sidomos goditja e elementëve konservatorë me karakter religjioz ose të traditës, përbëjnë shkaqe të drejtpërdrejta për rritjen e numrit të divorcit. Në Shqipëri nuk duhen harruar dhe faktorët ideologjikë për indoktrinimin e gruas me parimet e marksizëm-leninizmit. Këto faktorë binin ndesh me shoqërinë shqiptare, nivelin e zhvillimit ekonomiko-shoqërorë, mentalitetin, traditën dhe zakonet e saj.

Në çiftet e divorcuara kishte dhe komunistë. Kështu, në vitin 1958 nga 1698 veta, 108 (6.3%) ishin anëtarë partie.²²

Martestat e lidhura dhe divorci në vitet 1946-1960²³

Viti	Martesa të lidhura	Martesa të zgjidhura	Në %
1946	11.207	713	6.4
1947	16.541	590	3.6
1948	17.712	1139	6.4
1949	11.580	1144	9.9
1950	12.341	976	7.9
1951	12.550	1114	8.8
1952	13.077	1515	11.6
1953	12.647	1447	11.4
1954	10.760	981	9.0
1955	11.258	1057	9.4
1956	10.368	957	9.2
1957	11.819	908	7.6
1958	11.931	849	7.1

²² Po aty.

²³ Po aty, fl.7, Përgjithësimi i praktikës gjyqësore për paditë e shkurorëzimit të gjykuara në vitin 1958, Tiranë, 1958.

1959	11.440	922	8.06
1960	12.565	850	6.8

Pasqyrë statistikore e përhapjes gjeografike të poligamisë²⁴

Nr	Rrethi	Personi (burra)	Me dy gra	Me tre gra
1	Peshkopi	127	126	1
2	Burrel	40	38	2
3	Elbasan	33	32	1
4	Kukës	77	77	-
5	Tiranë	81	81	-
6	Fier	34	34	-
7	Librazhd	62	61	1
8	Krujë	32	32	-
9	Vlorë	20	20	-
10	Shkodër	16	16	-
11	Durrës	13	13	-
12	Tropojë	12	12	-
13	Tepelenë	11	11	-
14	Gjirokastër	5	5	-
15	Përmet	3	3	-
16	Lushnje	7	7	-
17	Skraparë	3	3	-
18	Korçë	7	7	-
19	Lezhë	3	3	-

Ky fenomen mbeti shqetësues për shtetin shqiptar dhe për organet e drejtësisë edhe në fund të viteve 60-të dhe në fillim të viteve 70-të. Ai vazhdoi të kamuflohej me arsye të ndryshme siç ishte mentaliteti i kohës dhe zakonet

²⁴ Po aty, fl.24, Shtesë e relacionit mbi punën e Partisë për luftimin e shkurorëzimeve dhe forcimin e familjes, Tiranë, 1958.

prapanike. Autoritetet zyrtare në çdo raport të hartuar për instancat e interesuara i mëshonin faktit se numri i divorceve kishte ardhur duke u ulur si rezultat i punës që mekanizmat partiakë kishin zhvilluar për forcimin dhe konsolidimin e familjes shqiptare.²⁵ Por asnjëherë nuk u evidentuan shkaqet e vërteta të krizës që po kalonte institucioni i familjes. Asnjëherë nuk u fol për shkaqet ekonomike, juridike, politike etj., siç ishte bie fjala biografia e keqe, internimet, burgosjet, imoraliteti dhe tradhëtia bashkëshortore.

Pas vendosjes së regjimit komunist propaganda antifetare do të intensifikohet duke e arritur kulmin në vitin 1967 me ndalimin me ligj të besimeve fetare. Kjo ishte një faktor që ndikoi akoma më shumë në krizën morale dhe familjare të shoqërisë shqiptare, duke e rritur ndjeshëm numrin e divorceve.

Bibliografi

AQSH, F.MD, D.10, V.1954, fl. 1., Relacion mbi paditë për zgjidhje martese nga gjykatat gjatë vitit 1954, Tiranë, 1954.

Po aty, fl.4-5, Relacion mbi krimet kundër martesës dhe familjes të gjykuara në vitin 1954, Tiranë, 1954.

Po aty, fl.20, Relacion i ministrit të Drejtësisë Bilbil Klosi mbi punën e Partisë për luftimin e shkurorëzimeve dhe forcimin e familjes, Tiranë, 1958.

Po aty.

Po aty, fl.7, Përgjithësimi i praktikës gjyqësore për paditë e shkurorëzimit të gjykuara në vitin 1958, Tiranë, 1958.

Po aty, fl.24, Shtesë e relacionit mbi punën e Partisë për luftimin e shkurorëzimeve dhe forcimin e familjes, Tiranë, 1958.

²⁵ AQSH, F.MD, D.24, V.1961, fl.1-5, Përgjithësim i praktikës gjyqësore mbi paditë për zgjidhje martese nga gjykatat gjatë vitit 1961, Tiranë, 12 korrik 1961.

Kristaq Balli ²⁶

Imazhi ikonografik midis artit pagan dhe atij bizantin

Abstract

Early Christian art is the manifestation of a new spirit, as well as the result of an evolution, which took place through the regional cultures of the ancient world that it met on its historical path: in Palestine it met Judaism, in Greece and the Near East encountered Hellenism and oriental variants, while in Italy he met the Roman spirit with his concept of image. Judaism has generally held a privative or negative attitude towards the image. Jewish synagogues and tombs exhibit this early limitation. Figurative images were excluded; only ornaments were used. Their images originated in the older oriental cults. Some statues, such as those of Athena and Artemis of Ephesus, were said to be "not man-made" and had fallen from heaven. Hellenic pagan art, consciously or not, had an influence on Christian and iconographic art. Favored by its position between East and West, as well as by the political and economic power of the new Christian empire, Constantinople became the center around which a new art crystallized. Byzantium fulfilled itself with a new spiritual content, which expressed the essence of Eastern Christianity." After a slow period of four centuries, the image was generally accepted throughout the church. However, in the 8th and 9th centuries, because of the maturation of numerous religious and different political and economic tendencies, the iconoclastic phenomenon (the destruction of icons) was twice generated. In 843²⁷, Theodora the widow of

²⁶ Conservation Engineer, art scholar.

Email: kristaqballi@yahoo.com

emperor Theofilos (d. 842) and the regent to her small son, Michael III, convened a synod, at which the legitimacy of the veneration of images was finally proclaimed. March 11, 843 celebrated the great event of Orthodox victory. This event has been declared as the Feast of Orthodoxy. Undoubtedly, the triumph over the iconoclastic movement influenced very positively on the field of Byzantine art, which would convey to our day the splendor of one of the most valuable assets of civilization and human intellect. But, on the other hand, the iconoclasm became the beginning of a split of the Roman Empire between West and East, which would deepen and influence the final division (schism) of the Eastern and Western church.

Key words: *pagan art, catacombs, byzantine art, iconoclasy, schism, orthodoxy*

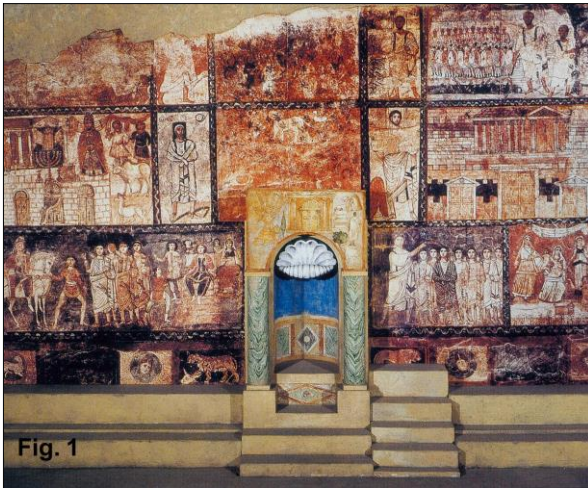

Fig. 1

Arti i hershëm kristian është manifestim i një shpirti të ri si dhe rezultat i një evolimi, i cili u zhvillua nëpërmjet kulturave rajonale të botës

antike, të cilat i takoi. Krishtërimi i takoi këto kultura në rrugën e tij historike dhe nga përfshirja e disa prej elementeve të tyre, ai gërshetoi e plotësoi drejtimin e tij në rrugën e vetrealizimit: në Palestinë ai takoi Judaizmin, në Greqi dhe vendet e Lindjes së Afërt u ndesh me helenizmin dhe me variantet e tij orientale kurse në Itali takoi shpirtin romak me konceptin e tij për imazhin.

Judaizmi përgjithësisht ka mbajtur një qëndrim mohues apo negativ ndaj imazhit. Ky qëndrim bazohej në ndalimin me ligj (që i kishte bërë Torah:

“Ju nuk mund ta bëni veten një imazh të gdhendur ose në ngjashmëri me ndonjë send në qiell, mbi ose në tokë, në ose nën ujë.” Paraqitja figurativisht e perëndive konsiderohej idhulltari (idolatri). Refuzimi sistematik i imazheve është vendosur në kohën kur judaizmi e ndjeu veten të kërcënuar nga helenizmi dhe, sipas gjasave, synonte mbrojtjen e popullit të Izraelit nga rreziku i idolatrisë. Sinagogat hebraike dhe varret e shfaqin këtë kufizim të hershëm. Imazhet figurative përjashtoheshin; përdoreshin vetëm ornamente. Ky qëndrim kishte gjithashtu nota politike, të cilat synonin ta mbronin kulturën kombëtare ndaj romakëve. Autoritetet hoqën, kështu, nga tempulli në Jerusalem emrin e Perandorit, gjithashtu ranë dakord që procesionet të shkonin rreth dhe jo përmes qytetit, për deri sa legjionet e tyre mbanin imazhin e perandorit në flamujt e tyre. Ky tregues ka influencuar edhe në fenë islame.

Megjithatë bota hebraike, në disa raste, ka treguar edhe tolerancë ndaj imazheve. Zbulimet arkeologjike e pasqyrojnë këtë; në mënyrë të veçantë hebretë e diasporës ndiheshin shumë më favorizues ndaj imazhit. Shembullimi më domethënës i këtij arti imazhesh është sinagoga e Dura-Europos në Mesopotami (Shek. III, Fig. 1) në artin figurativ të së cilës shohim tregimet e profetëve Moisi, Elijah, Daniel dhe të tjerë personazhe biblike. Disa mendojnë se ky art është pararendësi i artit bizantin.

Për grekët paganë imazhi kishte një karakter mistik, madje magjik. Imazhet e tyre e kishin origjinën në kultet më të vjetra orientale. Disa statuja si ato të Athinasë dhe Artemisit të Efesit

thuhej se ishin “jo të bëra me dorën e njeriut” dhe se kishin rënë nga qielli.

Fig. 2

Njerëzit i nderonin ato nëpërmjet riteve të pastrimit e vajosjes, i zbukuronin me lule, madje ju servirnin dhe ushqime. Por filozofë të tillë si Ksenofani i Kollofonit (shek. VI-V, para Krishtit), Edhe Platoni më herët (428-347, para Krishtit) e kishte konsideruar këtë një lloj veneracioni popullor. Sidoqoftë, arti pagan helen, në mënyrë të vetëdijshme, ose jo, pati influencë në artin kristian e ikonografik. Kështu, p.sh., koka e Meduzës¹⁾ u mor si një prej modeleve të mundshme për ikonën. (Fig. 2) Çdo kthim në artin e vjetër le një shenjë në qytetërimin që e inspiroi artin kristian; ky inspirim u përpoq të transpozohet në një mënyrë kristiane²⁾.

Në

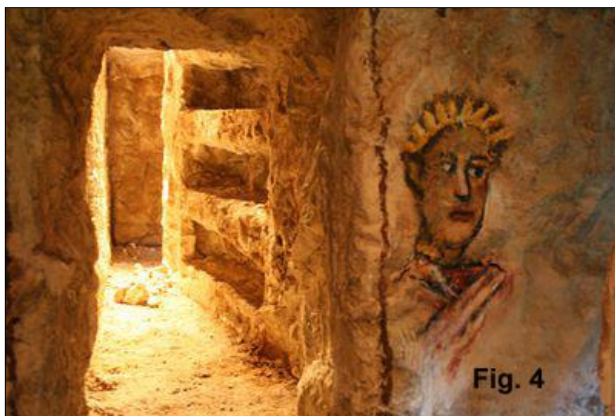
Perandorinë Romake imazhet luanin një rol të veçantë. Historikisht, në fillim, feja romake nuk kishte imazhe. Arti ishte i influencuar nga ai helen dhe kishte në bazë kryesisht

adhurimin e perëndive romake. Bota romake e aplikoi këtë lloj imazhi jo vetëm në fushën fetare, por ai plotësonte, gjithashtu, edhe një funksion juridik. Në rrethana të caktuara imazhi i perandorit, p.sh. zinte vendin e vetë prezencës së Perandorit. Kështu, një qytet i jepte çelësin e tij Perandorit si shenjë bindjeje ndaj tij, por, në qoftë se ai nuk ishte aty i pranishëm, çelësi i jepej një personi tjetër, veçse në prezencën e imazhit të Perandorit. Bindja konsiderohej, kështu, legale. Kjo traditë perandorake romake iu bashkëngjiti traditës së kultit religjioz dhe, padyshim, ndikoi në imazhet kristiane. (Fig. 3) Mandej, është konfirmuar³⁾ se të krishterët asimiluan shembëlltyrat pagane të kohës së dukej të ishte nën

influcencën e ceremonisë së oborrit: Perandori ose Perandorja në fron u bë Krishti, ose Virgjëresha midis engjëjve apo shenjtorëve; oferta e dhuratave u bë adhurimi i magëve të ditur; hyrja triumfale e perandorit u bë hyrja e Krishtit në Jerusalem. Shembullimet pagane shërbyen, kështu, si matrica për shembullimet e krishtera.

Të krishterët e parë palestinezë, të gjetur në një mjedis me imazhe, i konsideruan ato forma idolatrike apo shfaqje të paganizmit. Për kishën primitive arti i imazhit human nuk kishte rëndësi dhe nuk përfillej. Po ashtu, të përbërë nga komunitete

të vogla besimtarësh të varfër, kisha nuk kishte nevojë për ndërtesa të mëdha. Zotëruesit e tyre të krishterë nuk kishin mundësi të porositnin vepra arti nga artistë, të cilët paguheshin mirë nga mecenatët e tyre

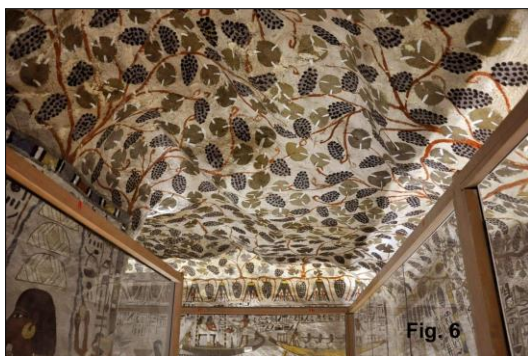

paganë. Madje, nqs këta artistë donin të ktheheshin në të krishterë, duhet të ndërrojnë profesionin e tyre. Imazhi pagan në vetvete funksionoi dhe teoria e tij ishte shumë divergjente me shpirtin e kristianizmit për imazhe të tilla që të bëheshin mjete shprehjeje e besimit kristian, të paktën pa disa ndryshime radikale.⁴⁾ Me këto ndryshime të thella u shfaq edhe aty arti i katakombeve⁵⁾, i cili u konsiderua si më i përshtatshmi në qendra të ndryshme liturgjike kristiane, ku “kishat” e asaj periudhe ishin dhoma të vogla në shtëpi private dhe në katakombe. (Fig. 4)

Fillimisht të krishterët përshtatën simbolet e pastra pagane, por u dhanë atyre një domethënie më të thellë. Simbolet me origjinë pagane ishin jo vetëm

dekorime të thjeshta, por ato pasqyronin mësimet rreth të vërtetës së besimit kristian; ato e udhëhiqnin besimtarin drejt një kuptimi më të thellë të ungjillit pa ekspozimin e mistereve të tij tek të huajt. Kështu bariu i mirë (fig 5) paraqitet si Hermesi-simbol i “njerëzores”. Paraqitja e Moisiut duke nxjerrë ujë nga shkëmbi e ka origjinën në një skenë të Mithridates. Oranti, një person me krahët e ngritur në lutje u bë simbol i “devocionit” romak. Një kategori tjetër simbolesh të përdorura nga krishterët e hershëm e merrnin frymëzimin nga “Dhiata e vjetër”. (Adami dhe Eva, Danieli në strofullën e luanëve, Tre djemtë në furrë, etj.) Madje këto simbole ishin më të rëndësishme se ato të “Dhiata e re”.

Kristianët e hershëm përdornin simbolet e kohës së tyre dhe, kur ata kishin nevojë për simbole të reja, i krijonin me thjeshtësi ato. Kështu nga shek. II filluan të shfaqen simbolet e një frymëzimi tipik kristian, shtimi i bukëve si paraqitje e gostisë eukaristike, adhurimi i burrit të ditur si një simbol i bindjes pagane tek besimi

kristian, etj. Mbi të gjitha simbolet sekrete, të cilat, megjithëse të pakuptueshme nga paganët, iu përshtatën mirë principeve të fshehtësisë të imponuara nga të krishterët: hardhia si misteri i jetës së Zotit tek të krishterët e

pagëzuar (Fig. 6) dhe, më i rëndësishmi, simboli i peshkut. Për hebrejtë peshku kishte qenë një simbol i ushqimit mesianik dhe u bë simboli i Krishtit. Çdo shkronjë e fjalës biblike greke *i/h/th/i/s* për peshkun (që nënkupton peshkun) i referohej Krishtit IXΘΙΣ: Jesu/Krisht/i Zotit/bir/shpëtimtar. Që nga shekulli II simboli u përdor gjerësisht, ne e gjejmë atë në sarkofagë,

në muret e katakombeve, si dhe në objekte të vegjël. Simboli i peshkut i ndihte të krishterët edhe për të njohur njeri-tjetrin.

Një tjetër simbol që përdorën të krishterët e hershëm ishte pëllumbi. (Fig. 8) Në tregimin e pagëzimit të Krishtit dhe në të tjera skena ungjillore, Fryma e shenjtë vjen nga qiejt si një pëllumb. Një kuptim tjetër sekret i pëllumbit gjendet në “Testamentin e vjetër”, në tregimin mbi Noen dhe Përmbytjen e Madhe, ku ishte një pëllumb që u kthye tek Noe me një degëz ulliri në sqep, për të bërë të ditur se përmbytja e madhe kishte mbaruar. Pëllumbi ishte dhe njëhej, gjithashtu si një simbol i paqes.

Pikturat e katakombeve shfaqin një unitet të habitshëm të stilit të subjekteve. Simbole të njëjta gjenden kudo, nga Azia e Vogël në Spanjë, nga Afrika veriore në Itali. Kjo, nga ana tjetër, ishte tregues që kisha akoma nuk kishte vendosur ndonjë program artistik zyrtar⁶).

Duke veçuar përjashtime të vogla, pikturat paraqitnin karakteristika të njëjta deri në kohën e Kostandinit (shek. III-IV): në ekzekutimin e tyre imazhet

manifestonin një thjeshtësi të madhe kuptimesh, përpjekje të vogla për diapazon të gjerë ngjyrash. Ky kërkim i vetëdijshëm për botën shpirtërore ishte i ndarë shumë qartë nga estetika natyraliste e kohës.

Imazhi i shenjtë kristian nuk mund të shkonte përtej këtij kufiri, sepse kisha akoma nuk kishte përcaktuar dimensionet e misterit të mishërimit, gjë që

do të bëhej në kohën e sinodheve të parë. Sidoqoftë, simbolet që mësonin mbi Krishtin u dhanë njerëzve një ndjenjë sigurie. Ata ndjenin se sundimtarët e egër nuk mund të zbulonin çka ata bënin. Me anë të këtyre

simboleve, të krishterët njihnin njëri-tjetrin. Ata që nuk dinin shkrim e këndim, duke parë simbolet, kuptonin përmbajtjen e tyre, madje, njerëzit që flisnin gjuhë të ndryshme dinin njëlloj kuptimin e simboleve.⁷⁾

Me mbërritjen e Kostandinit (~274-337) dhe të Paqes së Kishës⁸⁾, konvertimit të perandorëve dhe dyndjes së kristianëve të rinj, vihet re fillimi i një vizioni estetik, i cili do të formonte artin e shekujve të pastajmë. Në Romë, ashtu si edhe në Kostandinopol, arti mori një përmbajtje të re, të ndryshme, pasi fuqia e “bazileut” kristian u ekzaltua: ky art u bë një pasqyrim i plotfuqishmërisë hyjnore. Meqë konvertimet u shtuan në klasat më të larta, nevojat e reja estetike u bënë më të ndjeshme: si rezultat u ndërtuan ndërtesa të mëdha nën patronazhin e kësaj aristokracie të re kristiane, duke bërë të nevojshme, kështu, edhe adoptimin e vizionit estetik kristian. Në gjithë perandorinë, shumica e artistëve punuan vetëm për lavdinë e besimit të ri. Shfaqet, kështu, krijimi i një programi të ri të tipave dhe imazheve. Megjithëse

Krishti, më parë, paraqitej si një filozof me mjekër, tani ai u bë i ri, i rrojtur dhe me tipare të buta. Krishti nuk ishte më një doktor, por një mjeshtër i ulur në thronin⁹⁾ e tij; apostujt dhe shenjtorët mblidheshin rreth tij të gatshëm të merrnin ligjin në duart e tyre të mbuluar në mënyrën e ceremonisë së oborrit perandorak. (Fig. 9)

Krijimi i Perandorisë Romake të Lindjes, Bizantit (V. 330) pati një ndikim pozitiv deontologjik në artin e ri të krishterë.

Në qoftë se në fillim të shek. IV arti kristian përshtati format e artit perandorak, nga fundi i këtij shekulli lëvizja ndryshoi. I favorizuar nga pozicioni i tij midis Lindjes dhe Perëndimit si dhe nga fuqia politike dhe ekonomike e perandorisë së re kristiane, Kostandinopoli u bë qendra rreth të cilit u kristalizua ky art i ri. I krishterë në esencën e tij dhe helenik e oriental në rrënjët e tij, ky art mori emrin “bizantin”. Në kryeqytetin Konstantinopojë influencat e botës antike erdhën së bashku për të formuar një gjuhë artistike të një përbërjeje dhe homogjeniteti të rrallë.

Për të kuptuar karakterin specifik të imazheve të shenjta në Bizant, që është në thelb ai i ikonës, duhet të kujtojmë një element historik, cili është i lidhur ngushtë me konvertimin e perandorit Kostandin (274-337): para betejës në Milvian Bridge (Ura Milvian) mbi lumin Tiber, Kostandini pa në qiell një kryq flakërues me këto fjalë shoqëruese: “Me këtë shenjë fiton.” (In hoc signo Vinces). Gjatë natës Krishti iu shfaq atij duke mbajtur në dorën e vet të njëjtin

imazh, që Kostandini kish parë në qiell. Krishti e porositi atë ta vendoste këtë imazh në një shqytë dhe ai do ta paraprinte ushtrinë e tij në betejë. (Fig. 10)

Ishte Perandori Kostandin që transferoi kryeqytetin perandorak nga Roma në Kostandinopojë si dhe ai që lëshoi dekretin me të cilin zyrtarizoi besimin e krishterë.

Gjatë një procesi që do të zgjaste dy-tre shekuj (deri tek Justiniani, 483 - 565), imazhi hyjnor do të gjente formën e tij përfundimtare. Nga bota helenistike, arti hyjnor kristian mori harmoninë, masën, ritmin dhe elegancën dhe refuzoi format idealistike. Nga Lindja, Jerusalemi dhe Antiokia, imazhi mori tiparet realiste, portretin por pa adoptuar natyralizmin e rëndë, të shoqëruar me artin oriental. Arti bizantin përpunoi gradualisht stilin e vet të veçantë duke përzier në shkallë të caktuar sensualizmin antik dhe tendecat ekspresioniste primitive të Lindjes, duke ruajtur në themel antropomorfizmin helenistik.

Bizanti e plotësoi veten me një përmbajtje të re shpirtërore, e cila shpreh thelbin e krishtërimin lindor¹⁰) Që nga kjo kohë, Krishti do të shfaqej me flokë të gjatë, mjekër dhe sy të errët. Velloja e veshur nga gratë, e cila mbulonte flokët e tyre dhe binte deri nën gjunjë (si tek ikonat e Virgjëreshës) e kishte origjinën nga qytetërimi lindor. Influenca orientale ishte, ndofta, më e madhe në arkitekturën dhe skulpturën bizantine, ku ai lindi shumë forma të reja. Nga integrimi i kaq shumë elementëve të ndryshëm, arti i krishterë u bë një instrument perfekt për shprehjen e plotësisë së besimit: ai unifikoi dhe shenjtëroi së bashku diversitetin e kulturave¹¹). Kështu, në këta shekuj, arti hyjnor krijoi një pasuri temash dhe formash dhe zuri vendin e vet në jetën e kishës. Deri në këtë kohë arti bizantin nuk ndryshonte esencialisht nga arti hyjnor në Perëndim. Lindja dhe Perëndimi së bashku formuan komunuelthin (federatën) kristian.

Periudha e parë e veprimtarisë krijuese të artit kristian, siç tregohet në ikona, nuk synonte të shprehte thelbin e saj. Në qoftë se duam të shprehim këtë thelb në pasurinë e tij specifike, duhet të marrim në konsideratë teologjinë. Kjo teologji na lejon të vendosim kultin e ikonës në perspektivën e saj të vërtetë: as hyjnishmërinë e artit, as supersticionin magjik, por tek një kult simbolik, i cili i ka rrënjët e tij në misterin e mishërimit (personifikimit) të Krishtit¹²⁾ Kuptimi i një simboli domethënës shfaqet, gjithashtu, në devocionin popullor. Shekujt IV dhe V ishin jo vetëm epoka e artë e etërve të Kishës dhe monasticizmit, por edhe epoka kur njerëzit dëshironin të nderonin shenjtoret dhe vendet ku ata u martirizuan. Pas një periudhe të ngadaltë prej katër shekujsh, imazhi u pranua përgjithësisht në të gjithë kishën. Ai luante një rol në besimin e njerëzve dhe, duke qenë i transformuar në një portret kultik, imazhi u bë ikonë.¹³⁾

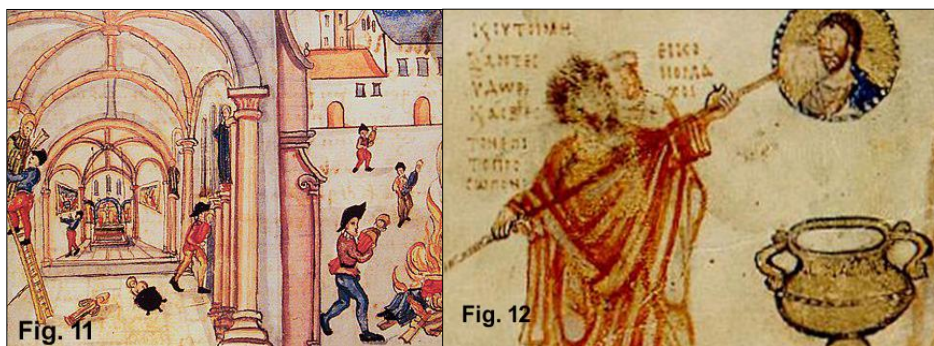
Megjithatë, në periudha të caktuara, u manifestua edhe një kundërshtim i imazheve, por deri në shek. VIII këto protesta ishin të kufizuara dhe nuk patën ndonjë pasojë për kishën.

Duhet dëshmuar se rëndësia që etërit i atribuon imazhit nuk ishte e natyrës artistike, por e asaj pastorale. Kështu në Elogynë e tij, Shën Grigori i Nisës u shpreh kështu për martirin Theodor: “Artisti duhet ta tregojë gjithë këtë nëpërmjet artit të ngjyrave si në një libër që ka një gjuhë me të cilën të flasë. Imazhi mund të flasë nga muret, ku ai duket nga të gjithë dhe luan rolin e shërbimit më të madh.”¹⁴⁾

Në ditët tona ka mbërritur një tekst nga peshkopi i Neapolit të Qipros, Leontius, i cili shpjegon qartë arsyet e imazhit: “Unë paraqit Krishtin në kisha, shtëpi, në vende publike, në kanavace, në qilare, në rroba, kudo, kështu që, kur i shohim ato, ne mund të kujtojmë... Për ne të krishterët nga pasja e imazheve të Krishtit, është Krishti dhe martirët e tij që ne puthim në zemrat tona... Si rezultat, ai që respekton Zotin me nderim, nderon Birin e Zotit, Krishtin, Zotin tonë dhe përfaqësuesit e kryqit të tij dhe imazhet e shenjtoreve të tij.” Andaj

ikona konsiderohet si vepër arti që shkon përtej artit. Larg të qenit i kufizuar vetëm tek niveli estetik, mesazhi i ikonës është së pari i një karakteri teologjik. Kjo është arsyeja pse ikona ka folur njëlloj me njeriun e të gjitha kohrave. Ajo është proklamimi i parë e kryesor i vlerave të përmbajtjes. Problemi i saj kryesor ishte të transformonte format tokësore, pra të bënte botën qiellore të dukshme.

Në prag të polemikave ikonoklastike, në vitin 692, Perandori Justinian II thirri një sinod ekumenik i njohur në Kostandinopol, i njohur si Sinodhit Quinisext, i cili pati rëndësi të veçantë për ikonografinë kristiane.¹⁵⁾ Midis 102 kanuneve që përfshinin të gjitha aspektet e jetës së kishës, 3 prej tyre i takonin

direkt ikonografisë. Kanuni 73, p.sh. ritheksoi rëndësinë e kryqit të shenjtë dhe nderimin e tij. Kanuni 100 ndalonte “pikturat mashtruese”, të cilat i ekspozoheshin publikut, që degjeronin inteligjencën nga eksitimi i kënaqësive të turpshme...” Kanuni më i rëndësishëm, sidoqoftë, ishte ai 82¹⁶⁾, i cili shprehte për herë të parë mësimin e Kishës për ikonat dhe shënonte njëherësh mundësinë e përçarjes të një pasqyrimi të lavdisë hyjnore nëpërmjet kuptimit të artit...¹⁷⁾ Por Sinodit Quinisext që merrte në mbrojtje ikonat, i duhej thuhajse një shekull që të pranohej.

Gjatë kësaj kohe, si rezultat i pjekjes së tendencave të shumta fetare, politike e ekonomike, u gjenerua fenomeni ikonoklastik. Komplexiteti i tij si fenomen nuk e bën të

qartë saktësisht origjinën e tij, apo edhe faktorët që stimuloan evoluimin e tij, por çështjet dogmatike, sigurisht, përbëjnë sfondin kryesor të problemit. Por në konfliktin ikonoklastik influencuan edhe disa praktika supersticioze idolatrike¹⁸⁾, që motivuan opozitën ikonoklaste. Gjithashtu, aspekte të caktuara të politikës agrare të perandorit ndaj pakësimit të pronave tokësore të manastireve, apo rivaliteti ndërmjet artit laik dhe atij fetar, influencuan në lëvizje të gjera pro ikonoklaste.

Në vitin 721 Kalifi Yazid II ndërmori masa ekstreme për të eliminuar të gjitha imazhet nga faltoret dhe shtëpitë e provincave nën autoritetin e tij.

Aty nga viti 725 lëvizja ikonoklaste u mbështet nga tri peshkopë nga Azia e Vogël: Teodosi i Efesit, Tomas Klaudiopolis dhe Kostandin Nacolias. Me ndihmën e Perandorit Leo III ata vijonin shkatërrimin e imazheve në rajonet e tyre. Madje një shpërthim i fuqishëm vullkanik nënujor i asaj kohe pranë Santorinit në veri të Kretës, u interpretua nga Leo III si ndëshkim e fatkeqësi ndaj nderimit idolatrik të imazheve, me çrast ai shkatërroi edhe ikonën e madhe të Krishtit mbi portën hyrëse të Kostandinopolit. (Fig. 11, 12). Imazhet e kishave u zëvendësuan me lule, ornamente, zogj dhe, madje, skena nga gjuetia e garat me kuaj. Pra piktura iu kthye modeleve antike, atyre pagane, dukuri që e shprehu veten edhe në liturgji. Një persekutim sistematik filloi në Kostandinopol. Çdo qytetar duhej të sillte ikonat e tij në një shesh publik, ku ato digjeshin. Shumë klerikë, murgj dhe besimtarë, që kundërshtuan, u dënuan, torturuan, ose u vranë, të tjerë ikën nga kryeqyteti.

Por jashtë kufijve të perandorisë, kundërshtarë të frikshëm filluan luftën kundër Perandorit. Papa i ri, Grigori III, iu përgjigj letrave të Leos me një energji apostolike. Më 731 Papa thirri një Këshill Ekumenik në Romë, i cili shkishëronte çdo njeri që “kundërshtonte nderimin e imazheve të shenjta dhe blasfemonte, shkatërronte, apo përdhoste ato.”¹⁹⁾

Perandori Leo III u irritua nga kjo rezistencë, sa i konfiskoi pasuritë e Shën Pjetrit, rriti taksat në Kalabri e Siqeli dhe, përfundimisht, shkëputi provincat e Ilirisë nga juridiksioni romak për t'ia shtuar ato patriarkatit të Kostandinopolit.

Ndërkohë një kundërshtar i dytë i ikonoklastisë u shfaq në mbrojtje të imazheve, Shën Gjoni i Damaskut. Ai jetonte në Palestinë, e cila u okupua më pas nga arabët dhe kështu ishte jashtë kthetrave të Perandorit. Shën Gjoni ishte një teolog i ditur. Në “Traktatin për mbrojtjen e imazheve” ai ekspozoi një teologji të ikonës që përdorej nga teologët e mëparshëm. Argumenti i Shën Gjontit ishte kristologjik: “Në qoftë se bëjmë një imazh të Zotit të padukshëm, mund të biem në mëkat..., por ne nuk bëjmë asgjë nga kjo; ne nuk bëjmë mëkat, në fakt, nqs bëjmë imazhin e mishërimit të Zotit, i cili u shfaq në tokë i mishtë, i cili me virtytin e tij të pashprehur, jetoi me njerëzit dhe mori natyrën, vëllimin, formën dhe ngjyrën e mishit.”²⁰ Kështu legjitimiteti i nderimit liturgjik të ikonave u përligj me parimin e mishërimit, parimin esencial të pikturës humane ikonografike.

Pas Leos III u ngjit në fronin perandorak, biri i tij, Kostandini V, i cili vijoi strategjinë e babait të vet në lidhje me imazhet dhe ikonat. Madje, më 754 në Hiera, në një pallat mbretëror pranë kryeqytetit, ai thirri një sinod për të ratifikuar vendimet e tij, teologjinë

e vërtetë të ikonoklastisë. Kjo doktrinë teologjike ikonoklastike nuk pranonte unitetin hipostatik, dmth. bashkimin pa konfuzion të hyjshmërisë me njerëzoren në personin e Krishtit. Sipas saj, natyra humane e Krishtit u absorbua nga hyjnorja. Dokumenti final i sinodit të Hieras përmbante dënimin e “pikturës kriminale” dhe të atyre që mbronin imazhet. Shpallja e këtij dekreti u shoqërua me një valë persekutimesh, torturash, ekzilesh, plaçkitjesh, martesash me forcë të murgjve dhe ekzekutime. Manastiret u bënë qendra të rezistencës ndaj Kostandinit. Ai hodhi reliket e tyre në det, transformoi ndërtesat e kishave në kazerma ushtarake, madje ndaloi përdorimin e fjalëve enjtor dhe murg.

Më 775 Kostandini V ia la perandorinë djalit të vet Leo IV Khazar. Mbretërimi i tij shënon një lehtësim të persekutimit dhe liberalizim të zbatimit të dekretit teologjik. Pas vdekjes së tij të shpejtë, më 780, regjencën e mori e veja e tij, Irena, përderisa djali i tyre i vetëm Kostandin, ishte vetëm 6 vjeç. Si një përkrahëse e madhe e ikonave, nëpërmjet patriarkut Tarasius, ajo shfuqizoi vendimet ikonoklastike të sinodit të Hierias dhe thirri një sinod të vërtetë ekumenik më 786, i cili, në fakt, dështoi për shkak të veprimtarisë kundërshtuese të ikonoklastëve. Por, disa muaj më vonë, më 787, ajo thirri një tjetër sinod në Nikea (Fig. 13) ku rreth 300 peshkopë mbajtën në katedralen Shën Sofia të Nikeas tetë sesione të gjata por të rëndësishme nga pikpamja dogmatike. Duke përdorur tekstet nga Shkrimet e Shenjta dhe Etërit, sesioni i pestë pranoi që nderimi i imazheve ishte një praktikë legjitime. E vërteta qendrore e këtij sinodhi mund të përmblihet në këto veçori: imazhet marrin një nderim relativ ose honorifik, *proskynesis schetik* dhe jo adhurim, *latria*, i cili rezervohet vetëm për Zotin. Imazhet nuk janë objekti final i nderimit sepse imazhi ka vetëm një realitet në lidhje me objektin e paraqitur: imazhi është pasqyrimi i prototipit. Për shkak se nderimi i imazhit i adresohet prototipit, pra Krishtit, nderimi transformohet në adhurim. Ikonoklazma u dënua, kështu, si

një herezi fatale. Sinodi urdhëroi shkatërrimin e shkrimeve ikonoklaste dhe vendosi nderimin liturgjik të imazheve.

Pas një kalvari konfliktesh me djalin e vet, Kostandinin IV, të cilin ajo e verboi, Irena e la pushtetin më 802. Dy pasuesit e saj Nikifor Logothete (802-811) dhe Mikael Rhangabe (811-813) mbetën besnikë të saj dhe të vendimeve të Nikeas II. Në vitin 813 Bizanti ra në duart e bullgarëve. Në fron u ul Perandori Leo V Armeniani, i cili ishte një ushtarak ikonoklast. Sipas opinionit të tij, djajtë që kishin zaptuar perandorinë ishin për shkak të adhurimit të imazheve. Nëpërmjet kryehierarkëve të tij religiozë ai hodhi poshtë sinodin e Nikeas II (787), pra ndaloi nderimin e ikonave, veprim që u shoqërua edhe me denigrime e reprezalje të tjera ndaj klerikëve ortodoksë, por edhe me rezistencën e fortë të opozitës orthodhokse.

Më 820, një ushtarak, Mikel II Amorian (770-829), vrau Perandorin Leo V dhe u shpall Perandor. Ai nuk u tregua aq radikal e ekstremist kundër imazheve, madje lejonte përdorimin e tyre, por refuzonte adhurimin e tyre liturgjik, i cili, sipas tij, mund të degjeneronte në një supersticion idolatrik. Djali i tij Theofili, u kurorëzua Perandor në vitin 829. I vendosur si një ikonoklast, ai përshkruhet nga bizantinët si tejet mizor. Ai thirri sinodin më 832 në Vllahernë me qëllim që të rigjeneronte dekretet ikonoklaste. Edhe një herë murgjit e klerikët protestuan dhe promovuan legjitimitetin e ikonave, por ata hasën kundërveprimin e Theofilit nëpërmjet masave administrative e legjislative. Edhe një herë burgjet u mbushën me peshkopë, murgj e ikonografë.

Vdekja e Theofilit më 842 shënon njëherësh edhe fundin e ikonoklazmës. Fuqia politike kaloi në duart e gruas së tij, Teodorës dhe djalit të tij tri vjeçar, Mikael. Gjatë persekutimit Teodora kishte mbetur besnike e orthodhoksisë dhe kishte nderuar fshehur ikonat. Pasi eliminoi opozitën në ushtri dhe klerikët ikonoklastë, ajo zgjodhi patriark igumenin Metodius. Edhe pse buzët e tij ishin

të gjymtuara me hekur të nxehtë nga ikonoklastët dhe megjithse ai ishte i detyruar të lidhte nofullat e tij me shirita të bardha bezesh gjatë funksioneve publike e religioze, Metodius runte shpirtin dhe zërin e tij për të diktuar himnet

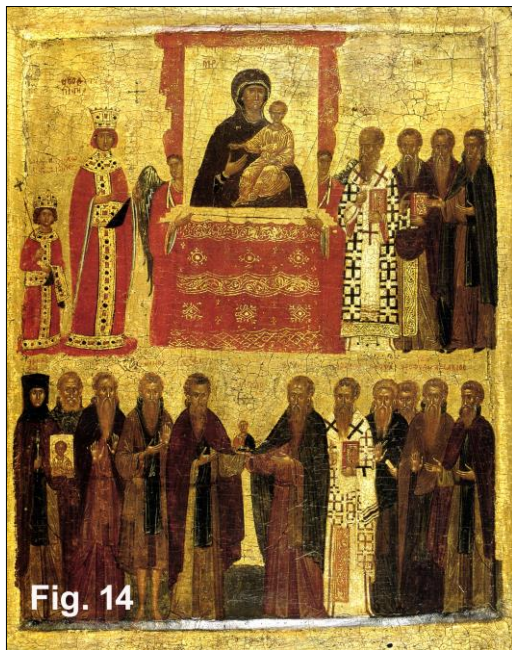

Fig. 14

dhe fjalimet e tij. Pjesët e bardha të bandazheve të përdorura nga Metodius u bënë shenja dhe ornamente të peshkopëve të tij pasues.²¹⁾

Pas një viti përgatitjesh, më 843, Theodhora thirri një sinod, në të cilin u shpall përfundimisht legjitimiteti i nderimit të imazheve dhe i të 7 sinodeve të kishës. Ikonoklastët dhe heretikët u dënuan. Më 11 mars 843 u festua ngjarja e

madhe e fitores ortodokse, pas një shekulli betejash, me anë të një procesioni gjigand të oborrit, klerikëve e besimtarëve. Shumë prej tyre mbanin në trup shenja dhe dëshmi të besnikërisë së tyre. E gjithë turma lëvizte për në Shën Sofi për të festuar atë që u quajt Festa e Orthodhoksisë. (e cila vijon të celebrohet edhe sot në të Dielën e parë të Kreshmëve të Mëdha). (Fig. 14)

Triumfi i krishtëritimit ortodoks, kryesisht nëpërmjet konsolidimit të artit ikonografik, shënon fundin e një krize që kishte pasoja jo vetëm për botën bizantine por, gjithashtu, për gjithë Evropën. Në betejën kundër perandorëve ikonoklastë u konsolidua autoriteti doktrinal dhe autonomia e kishës. Para dhe gjatë ikonoklazmës perandori kishte një pozitë supreme; ai ishte përfaqësues i Zotit dhe mbrojtës i kishës. Pas krizës, vihet re ndarja e të drejtave të shtetit

dhe kishës. Të dyja aspektet gjetën ekuilibrin e tyre në një “simfoni” aktiviteti të përbashkët, e cila solli për disa shekuj paqe dhe prosperitet në perandori.

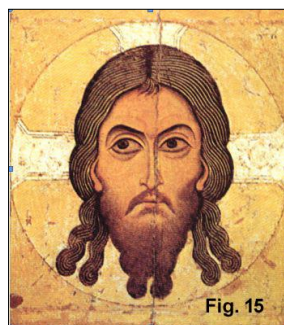
Por, ikonoklastia u bë edhe fillimi i një çarjeje midis Perëndimit dhe Lindjes, e cila do të thellohej dhe do të influenconte në ndarjen përfundimtare (skizma) në kishën romake katolike dhe atë ortodokse lindore (v. 1054).

Më në fund fitorja mbi ikonoklastinë shënoi ripërtëritjen e traditës së monasticizmit dhe konsolidimin e ritualit liturgjik bizantin, i cili ruhet edhe sot. Pa dyshim që triumfi ndaj lëvizjes ikonoklastike influenoi shumë pozitivisht edhe në sferën e artit bizantin, i cili do të përcillte deri në ditët tona shkëlqimin e një prej pasurive më të vyera të qytetërimit e intelektit human.

Bibliografi

- 1) Një grua e transformuar në një shtrigë në formë dragoi me flokë gjarpërinjsh.
- 2) Grabar, Andre (1968) *Early Christian Art*, Odyssey Press, New York;
- 3) Grabar, Andre (1960) *Christian Iconography: A study of Its Origins*, Princeton University Press, New York.
- 4) Sendler, Egon. (1999) *The Icon Image of Invisible*, Oakwood Publication, 11.
- 5) Paloumpis Hallick, Mary. (2001) *The Story of Icons*, Press Brookline, Massachusetts, 16-17:

Katakombet ishin varreza të mëdha nën tokë. Disa nga këto shpella ishin gjigante (disa dhjetra hektarë) dhe përfshinin shumë dhoma, holle, tunele, të cilat në disa raste u pikturuan apo u dekoruan. Të krishterët, në to, varrosnin martirët e Krishtit, të cilët edhe i pikturonin ...Ata, gjithashtu, mblidheshin aty për t'u lutur. Kështu, katakombet ishin vend ideal i kristianëve të hershëm për t'u takuar dhe për të mësuar rreth Krishtit. Katakombet, sidomos ato të Aleksandrisë, Egjiptit dhe Romës japin informacion rreth jetës së kristianëve të hershëm. Ata i dekoronin varret me skena nga Bibla e Shenjtë, jeta e

Krishtit, si dhe me simbole. Një simbol popullor që ata përdornin për të paraqitur kryqin e Jesuit ishte shkronja greke T

- 6) Ouspensky, Leonid (1960). *Essat sur theologie de l'icone dans l'eglise orthodoxe*, Press Paris, 94.
- 7) Të dhënat për krijimin e ikonave të para gjenden në Traditën e Shenjtë. Historia e ikonës së parë është ajo e Krishtit. Mbreti i Edesës, Adgar, që vuante nga leproza dhe që kishte dëgjuar për Krishtin, dërgoi mesazherin e tij Ananias, t'i çonte një letër Jesuit në Jerusalem me lutjen që ai të vinte e ta shëronte. Dhe, në qoftë se Krishti nuk mund të vinte dot, Ananias, i cili ishte edhe piktor, duhej ta pikturonte Krishtin dhe t'ia sillte pikturën mbretit të tij. Por Ananias as mundi ta takojë as ta pikturojë Krishtin, për shkak të grumbujve të mëdhenj të njerëzve që e rrethonin atë. Atëhere, Krishti, i cili kishte vërejtur përpjekjet e Ananias për ta pikturuar, kërkoi pak ujë, lau fytyrën e tij dhe e fshiu me një copë beze nga veshja e tij. Imazhi i Krishtit mbeti i fiksuar mbi cohë. Kjo lloj ikone që e shëroi mbretin Adgar konsiderohet si ikona e parë. “ikonë e bërë jo me dorën e njeriut”. Tregimi për ikonën e dytë nga Shkrimet e Shenjta është ajo e nënës së Zotit, ikonë e cila u pikturua nga Shën Luka Ungjillori, i cili konsiderohet, përveç se si “mjek i famshëm” edhe si “ikonografi i parë”. Ai ka pikturuar 5 ikona të Shën Marisë qysh kur ajo ishte gjallë, një prej të cilave, atë të “Virgjëreshës me Krishtin” ia fali vetë Shën Marisë.
- 8) Në vitin 313, Perandori Kostandin lejoi dhe zyrtarizoi besimin kristian.
- 9) Fron
- 10) Lazarev, B. N. (1986) *Istorija vizantinskoj zhivopisi*, Press. Moskva, 10.
- 11) Sandler S. J, Egon. (1999) *The Icon-Image of the Invisible*, Oakood Publication, 15
- 12) Bouquet, Pierre du. (1975) *La Naissance de likone et ses conditionnements historiques a Byzance*, Press Meudon Plamia, t. 11, Press Meudon, 41
- 13) Palompis Halick, Mary. (2001) *The Story of Icons*, Press Brookline, Massachusetts, 25: Aty nga shek. VI u shfaq një stil i pikturimit të ikonave, ai që quhet bizantin. Qendra e kësaj pikturë ishte Kostandinopoli.
- 14) Sermon, *on St. Barlaam*. (P.G. 46, col. 757)
- 15) Që njihet si *Sinodi Quinisext ose In trullo*.
- 16) Meyendorf, John. (1975) *Christ in Eastern Christian Thought*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, N.Y, 177-8

- 17) Ouspensky: (1852) *Theology of Icon*, f. 120 dhe 123, cituar nga A Rhall and M. Potli: Syntagma d'Athens. T. 2, Chartophylax 1852, p. 492)
- 18) P.sh., disa priftërinj celebronin Liturgjinë e shenjtë pranë një ikone dhe jo në altar; disa të tjerë përdornin ikonat si kumbare (nun) në pagëzime, etj.
- 19) Liber pontificalis, edited by Louis Duchesne, t.1, Thorin, Paris, p. 416)
- 20) Damascus, St. John of. (1980) *On the Divine Images*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, N.Y.: 52-3.
- 21) Mariu, Eugene. (1987) *Les Moines de Constantinople depuis la foundation de la ville jusqu a la mort de Photius*, Paris: 360.

Ravesa Nano

THE Effect of Family Communication on Religious Development of Children

Abstract

The paper deals with the concept of family communication on religious development of children by comparing it with the Albanian model. It states that communication is an essential aspect, and everything stands because of communication. Different researchers have found out that parents play a crucial role in the religious development of children independently from family type: traditional or modern. In Albania, there is a great discussion about the crisis of nuclear and extended family. This happens because many researchers suggest that there is a clash between the traditional, modern and post-modern values. Many Albanian families have been suffering from recent developments related to internal and external migration, globalization and internet. However, communicating inside families is not always an easy task, and communication is never something that can be dealt only internally, because different issues arise from the external environment. Many problems hamper the daily communication between family members related to social and economic matters, but religion is something that stands on top of daily issues and is the basis in the creation of a family, is its daily meaning, the things that you understand without speaking, and thus it involves the non-verbal communication and also actions. In my opinion, it is a strong duty for all the families to make their biggest effort in transcending religious values to their children. There will be no greater wealth than believing, supporting and abiding by certain rules that will only make them better humans, and this world certainly needs them!

Keywords: *Family communication, religion, parent, children development*

1. INTRODUCTION

“Everything stands up because of communication – it is the communication between individuals that creates society. Communication cannot take place outside the cultural matrix of society, whereas society is not a solid substance, but the entirety of the communications that take place within it. Communication between the members of a nation constitutes ‘the nation’, communication between the believers of a religion constitutes ‘the religious community’, between the members of an institution constitutes ‘the institution’ etc. Without this inter-individual communication, neither nation, nor religion, nor institutions can exist²⁸. ‘There simply is no escaping the fact that the only thing scholars of religion have as a basis for scrutiny is visible and expressed religion, i.e., religious propositions that are communicated in sentences, signs, and symbolic action’²⁹. As Vincenzo Pace points out ‘religion expresses its power of communication in its will to wield the power to dominate the event of death and build a bridge between the visible and invisible, between the determinate and the indeterminate’³⁰. Thus, religion constitute a way toward mysticism and the spirituality of people.

On the other hand, different types of ‘families’ constitute the functional and moral basis of the contemporary society. The most

²⁸ Fuga, Artan. (2014) *Komunikimi në shoqërinë masive*, Papirus, Tiranë;.

²⁹ Kocku, von Stuckrad. (2003) *Discursive study of religion: from states of the mind to communication and action*. Method & Theory in the Study of Religion, Vol. 15, No. 3 (2003), pp. 255-271.

³⁰ Religion as communication. International Review of Sociology, 21(1), 205–229; Pace, E. (2011).

common type of family is the ‘nuclear family’ and their ways of communication have been studied by numerous researchers, who have mostly dealt with conflict resolution inside families, violence against women, child abuse etc. However, in all these sociological studies we usually forget to study the communication between parents and children and its impact on religious development of children. In Albania, there is a big discussion about the crisis of nuclear and extended family. This happens because many researchers suggest that there is a clash between the traditional, modern and postmodern values. Many Albanian families have been suffering from recent developments related to internal and external migration, globalization and internet. The most religious researchers state that there is no distinction between traditional and modern values. For example, according to Pace ‘the idea of religion as communication opens a theoretical perspective that may be of interest in order to avoid falling into certain recurrent conceptual traps. For a start, we can go beyond the dichotomy between modernity and tradition: if religion is seen as a communication system, it can function as such in different societies, regardless of whether they have reached an advanced technological level or a low degree of work division’³¹.

It is also important to emphasize that all the religions focus mainly on families and children as for they are the main cell of the society. Children will always be the future and that is how we build the tomorrow world.

³¹ Religion as communication. *International Review of Sociology*, 21(1), 205–229; Pace, E. (2011).

I would like to mention a hadith of the Prophet Muhammed (peace and blessings be upon him) for the case: “Children are a great blessing from Allah. With their tender hearts, children can be molded into righteous people only with a positive and tender approach. Islam considers children to be an amine (trust) given to the family. Therefore, it is a duty for the family to raise a child in a righteous manner!”

2. COMMUNICATION INSIDE FAMILIES IN OUR PERSPECTIVE

Traditionally, the family has been the institution that not only guaranteed intimacy, love and compassion for the individual, but it has also been the basic unit of economic, political life, the basic unit of social structures, the most important educational, cultural institution, etc. However, during the establishment of communism, in Albania, the communication on religion it was prohibited not only at the public domain but also inside families. Children were urged to denounce their parents’ traditional behavior and their parents’ religion and thus created an artificial war between younger and older generation. This clash between generations it was reflected by diminishing the moral authority of the family and enhancing the values of the Party and the communist ideology.

In this way, although the Communist Party did not destroy the Albanian traditional family, it created indeed a very secular society and a very secular education system. Thus, at the beginning of 1990s, when the regime collapsed, it was the duty of the older family members, (especially grandfathers and grandmothers) to start speaking again about

religion and their secret faith and beliefs to their children and grandchildren. This was a very healing phase that it was accompanied by a renaissance of religion in Albania, especially among young people. Yet, 'religion' and 'communication' are both very broad concepts and they can have a deep impact if mixed in small social laboratories like the 'nuclear family'. It has been proved that 'as children grow and develop, their understandings of social reality are influenced by those around them, and in many cases, those who shape such understandings most profoundly are family members'³².

However, it has been noted that unfortunately 'most studies in this area examine variables related to parents or children rather than the interaction among them'⁹⁰.

In Albania prevails the separation between the religion and the state and at the same time the education system is secular. The current Albanian constitution (from

1998) stipulates that: 'In the Republic of Albania there is no official religion. The state is neutral on questions of belief and conscience and guarantees the freedom of their expression in public life. The state recognizes the equality of religious communities'³³. There is freedom of religion as stated in the Albanian constitution, but there are no clear links to relate and address the individual to his own religion or the religion that he or she has inherited from his predecessors. There are

³² The Influence of Family Communication Patterns on Religious Orientation among College Students. *Journal of Family Communication*, 14. 14: 72–84, 2014; Fife, Eric M. & C. Nelson, Leigh. (2014).

The Influence of Family Communication Patterns on Religious Orientation among College Students. *Journal of Family Communication*, 14. 72–84, 2014.

³³ Albanian Constitution. (1998).

several dimensions to the phenomenon of secularization, and thus there are diverse secularization theses. The thesis to be discussed here is that ritual has become less important for the communication of meanings than it was in the past³⁴.

In the Western and developed countries, the religious education constitutes a major portion of a holistic education. An important part of religious education is peace education or education for peace³⁵. In Albania, The Ministry of Education states that public schools in the country are secular and that the law prohibits ideological and religious indoctrination. Referring to the law the Ministry of Education must license such schools, and curricula must comply with national education standards. At the same time, very few media write or publish religious books, magazines or newspapers. This poses a challenge to families, who need to discuss more about religion inside their families.

However, communicating inside families is not always an easy task, and communication is never something that can be dealt only internally, because different issues arise from the external environment. Many problems hamper the daily communication between family members related to social and economic matters, but religion is something that stands on top of daily issues and is the basis in the creation of a family, is its daily meaning, the things that you understand without speaking.

Being member of a religious family is a different story. It asks for dedication, not only to each other but also to the whole world and it a

³⁴ Ritual: Communication in Action. *Sociological Analysis*, 53(4), 363; Cheal, D. (1992).

³⁵ Us and Them: Religious Education and the Role of Proper Communication in Conflict Prevention. *Interchange*, 41(3), 286; Massoudi, M. (2010).

continual trip towards the good and truth in our life journey. It is a philosophy of living with the good and the bad things that happen in your life, the way you manage them, and how to react your problems if something does not go as you firstly expected.

Social studies regarding communication inside families usually focus only on conflict prevention, and all the patience and love that parents give to their children. It is not only about long hours of communication is about a lifetime actions and non-verbal communication. Sociologically speaking the ‘overall process by which children acquire religious beliefs from parents is still not well understood, but it has been proved that children generally tend to be more religious if parents are themselves religious. Talking about religion also has been associated with adolescent religiosity³⁶.

The early relationship between parents and their children, the way they handle little mistakes that in future can be converted in bigger mistakes or even sins, will be an early sign of the adult individual that is going to be a citizen of the world. In the past, a good parent was he or she who educated a person who loved his family and his country. While today has become nearly a prerogative for the new parents, to educate children who accept diversity in the world and try to make the world a better place not only for humans but also for the whole planet and everything living in it.

³⁶ The Influence of Family Communication Patterns on Religious Orientation among College Students. *Journal of Family Communication*, 14: fq. 73; Fife, Eric M. & C. Nelson, Leigh. (2014).

3. RELIGION AND COMMUNICATION

For the religious researchers such as Vincenzo Pace ‘for religions the law of accumulation applies: they can be represented as great systems of belief consisting of various layers, some deeper down than others, some considered more authentic than others, in a hierarchy that is established with time by those in authority, or by those who control the circulation of the beliefs within the system. The stratification of different beliefs, some from far away, has generally been classified by historians as syncretism. We are told that every religion is intrinsically syncretic, and this is true if we place every religion’s claim to absoluteness under the magnifying glass, as historians of religions do’³⁷. For him ‘the strength of religions lies in this very power of communication: from the starting point, when a living, convincing, victorious word takes shape, to the next step, when the living word is converted into an operating principle of an organized communication system (holy scriptures, the emergence of a class of specialists in holy matters and holy doctrine, the social construction of an authoritative memory, means of government, and so on). A religion thus becomes an organized system of belief and communication that necessarily interacts with changeable social environments in different historical settings and different social and cultural scenarios’³⁸.

If successful religious communication cannot be based on love (emotions) and/or on the belief in the truth of the communicated content, then money/needs and violent power seem to represent the only

³⁷ Religion as communication. *International Review of Sociology*, 21(1), 205–229; Pace, E. (2011).

³⁸ Religion as communication. *International Review of Sociology*, 21(1), 205–229; Pace, E. (2011).

systemic alternatives left to motivate the actors to accept religious systems. Even though there were changes of religious affiliations caused by economic reasons throughout history, we can certainly assume that violent power represents the more generalized motivation in that case³⁹.

On the other hand, we are living in an era where the high-speed information technology is substituting human affective relations and even religion has been influenced by it. ‘An irony of these new electronic forms of religious communication is the emergency of a technological sacramentality. Letters, impersonally produced from computerized mailing lists, are, nevertheless, palpable links, as are the tapes, books, pamphlets, charts, and pins. This abundance of material elements suggests the power of the age-old, cross-cultural desire to find in religious communication the invisible in the visible, the intangible in the tangible⁹⁸.

‘Contrast this narrower view with the broader definition of religion that emerged in the twentieth century through the works of Emile Durkheim and Max Weber and later by Victor Turner, Robert Bellah, Peter Berger, and Clifford Geertz. As described by Weber, religion is “the metaphysical needs of the human mind as it is driven to reflect on ethical and religious questions, driven not by material need but by an inner compulsion to understand the world as a meaningful cosmos and to take up a position toward it”. Faith, in other words, is not a matter of

³⁹ Religion and Violence. Paradoxes of Religious Communication. Human Studies, 40(4), 501–518. fq. 502; Srubar, I. (2016). ⁹⁸ Religious communication and popular piety. Journal of Communication 35 (1). pp. 149 – 156. p.149; Goethals, G. (1985).

personal choice but is a fundamental human drive to make sense of reality'⁴⁰.

Sociologically speaking the original Family Communication Patterns have been divided in two main instrument dimensions of (a) concept – orientation, or the influence of ideas, and (b) socio-orientation, or the influence of relationships. These dimensions explained influences on children's information processing and decision-making. These two aspects in the religious education of children by parents can be converted in: (1) conversation orientation and (2) conformity orientation. The Albanian society is not anymore the homogenous society of the past. It has changed in many aspects, a very heterogeneous environment surrounds every family, and not every family is the same. They have different origins, different local values, different dialects and different problems to deal with. Talking about religious conformity in this kind of environment is very difficult but not impossible.

Nevertheless, we are a beautiful example of religious tolerance and goodwill.

Religion starts by the heart; than it is fed by everyday dedication. It is entrenched in many rituals inside the nuclear family that have to do with the beginning of the day, its main motivation to live it and to get strength from eating all together and finding meaning behind getting rest and joy. Many interpretations about life in general are given by the religion that need to be transmitted from generation to generation.

⁴⁰ Religious communication and popular piety. *Journal of Communication* 35 (1). pp. 149 – 156. p.150; Goethals, G. (1985).

Parents play a crucial role in this process. The way they communicate with their children, not only by speaking, but also through action and non-verbal communication transmits religion and the culture of a given nation or society. It is very important for parents to behave the same as they speak and to follow and practice the advices and suggestions they give to their children: to not use “Don’t do as I do, but do as I say”. Children usually follow their example more than they sayings.

The great Imam Ali Ibn Abu Thalib states: “Do not raise your children the way your parents raised you, they were born for a different time”.

Thus, it is very important for the parents to put all their efforts in adapting themselves to the changing world, time is fierce if we do not shape ourselves every day to the new challenges and open our minds and hearts to the future.

Kierkegaard says in the Postscript "the religious individual can never use direct communication". Religious individuals, if they are to communicate at all, must use what he calls "indirect communication." Occasionally philosophers say something of significance; and if one allows oneself to be confronted by Kierkegaard's denial of direct communication in religion, it is hard not to sense that he has touched a nerve. Yet one can still be unclear what the significance is, let alone whether Kierkegaard is right. In fact, it seems to me that Kierkegaard's denial, as well as his counterpoised affirmation of the need of indirect communication, is right -- and in more than one way. To begin to see

why Kierkegaard is right, however, we need to understand the difference between direct and indirect communication⁴¹.

Silence is also a very important component in the communication between parent and children. According to Elizabeth Mc'Cumsey 'silence is one of the essential elements in all religions. It lies behind the words, supports the rituals and shapes the way of life, whatever the actual words'⁴². Silence, as an aid to worship or as a method of preparing the soul for spiritual experiences, has been practiced among larger or smaller groups in almost all periods of religious history and in almost all parts of the world¹⁰². Others evaluate this undercurrent of silence more positively. Thus George Steiner celebrates the revaluation of silence which he sees taking place in "the epistemology of Wittgenstein, in the aesthetics of Webem and Cage, [and] in the poetics of Beckett":' as "one of the most original characteristics of the modern spirit"¹⁰³.

'There are at least three distinct, yet related, realms of activity: thought, language, and action. Alternatively, one can talk about mental activity, vocal activity, and physical activity to put the emphasis on action. Action can be passive or active, voluntary or involuntary, induced or intended. Very often, what is more important than the action is the intention that gives rise to that action, and many times the action is more

⁴¹ Kellenberger, J. (1984). *Kierkegaard, indirect communication, and religious truth*. International Journal for Philosophy of Religion, 16(2), 153–160.

⁴² Silence, Metaphor and the Communication of Religious Meaning Part I. New Blackfriars, 74(875), 457–464. fq. 461; Arthur, C. (1993). ¹⁰² Silence, Metaphor and the Communication of Religious Meaning Part I. New Blackfriars, 74(875), 457–464. fq. 461; Arthur, C. (1993).

Silence, Metaphor and the Communication of Religious Meaning Part I. New Blackfriars, 74(875), 457–464. fq. 463; ¹⁰³ Arthur, C. (1993).

important than the intention behind it. If a person is dying of thirst or hunger, it does not matter what our intentions are: we should get him or her water and food'⁴³.

Many studies have agreed on the fact that 'aspects of the parent-child relationship, such as attachment, also influence the degree to which children's religiosity matches that of their parents. Those research studies that have investigated the impact of family communication on religion have generally found that a "traditional" (i.e. formally hierarchical) family structure aids in the transmission of parental religiosity, although other researchers found that frequent, open and honest communication with parents predicted late adolescent spirituality better than any specific parenting style'⁴⁴. Thus, both traditional and modern families play a crucial role on children religious development.

'One of the basic tendencies of the modern secular education system is the urge to gather more information. "The more we have information about something, the more we know about it," appears to have become a scientific law. In such an education system, more importance is given to the quantity of the information, and not enough to the quality or the accuracy/correctness of the information. The students are generally taught on how to gather the data with little or no emphasis on how to understand or interpret the data'⁴⁵. This is one of the main problems of the education system in Albania. Thus, it becomes a prerogative for

⁴³ Them and us: Religious Education and the Role of Proper Communication in Conflict Prevention. *Interchange*, 41(3), 289; Massoudi, M. (2010).

⁴⁴ The Influence of Family Communication Patterns on Religious Orientation Among College Students. *Journal of Family Communication*, 14. fq. 74; Fife, Eric M. & C. Nelson, Leigh. (2014).

⁴⁵ Them and us: Religious Education and the Role of Proper Communication in Conflict Prevention. *Interchange*, 41(3), 287; Massoudi, M. (2010).

parents to help children in interpretation the information they get in school or by their social relations. This is a very important step that will orient them toward religion and induce a good interpretation of life in order to find a meaning for their existence in this world. It is a parent's duty to encourage their children, to give them hope and faith in the goodness of life. They can do that only with the help of religious lessons and writings.

Many researchers suggest that 'religious education should be part of any holistic education, and if intercultural education is to be a holistic one, then comparative religious studies or interfaith studies should also be part of the curriculum in a multicultural society'⁴⁶. However, communism has destroyed this kind of holistic education in Albania, and has made it very secular and 'scientific'. Children cannot find their spirituality in science or morality in the lessons of human technological revolution. This duty for now stands only in the hands of the family and religious community that it is not integrated in the schools.

4. CONCLUSIONS

It is important to open a new public discussion on importance of religion in the life of children and their future development as citizens of a developed society. We still miss this kind of discussion in Albania. In this way, religion is treated by the Albanian society as good promoter of peace. Religion is a broad concept, it is a culture, it is a behavior, a school, a ritual, a process, it depends on how we understand it. Its

⁴⁶ Them and us: Religious Education and the Role of Proper Communication in Conflict Prevention. *Interchange*, 41(3), 285–304; Massoudi, M. (2010).

meaning should be rooted in our spirit and it must create new meaningful actions towards life. These kinds of relationships between faith and cultural forms, most clearly discerned in small, compact, premodern cultures, may seem difficult to trace in our differentiated, large-scale, secular societies.

From the creation of humanity, there was no doubt that a sense of faith in the Almighty was born, so this is something that lives as a light within all the human beings, it is upon us then to widen it and bring it to life. In the real religions at their core of their thinking and philosophy is goodwill and the religious consciousness that all nations, ethnicities, races are worth living in peace as created by the One and Almighty God.

Therefore, this is what we should teach to our children, how to make this world a better place, by love and by believing and by respecting diversities and embracing them as possibilities. Each human is perfect in its own way. Clearly, there is no single “religion” in a denominational sense that primarily shapes and is reflected in Albanian culture, but in this general understanding of religion; parents need to communicate their real religion. They can do this by transmitting their spirituality, as they have understood it. The communication in the traditional and modern families can be disrupted by many external factors, but parents need to explain to their children every disruption according to their belief and faith systems. This very important process will have a deep impact in their future.

In this context as a conclusion of what should be taught to the children, I would like to recall an old proverb:

“One evening an old Cherokee told his grandson about a battle that goes on inside people. He said: "My son, the battle is between two ‘wolves’ inside us all. One is Evil. It is anger, envy, jealousy, sorrow, regret, greed, arrogance, self-pity, guilt, resentment, inferiority, lies, false pride, superiority, and ego. The other is good. It is joy, peace, love, hope, serenity, humility, kindness, benevolence, empathy, generosity, truth, compassion and faith."

The grandson thought about it for a minute and then asked his grandfather: "Which wolf wins?"

The old Cherokee simply replied: "The one you feed, my son."

REFERENCES

1. Albanian Constitution. (1998).
2. Silence, Metaphor and the Communication of Religious Meaning Part I. *New Blackfriars*, 74(875), 457–464. pg. 461; Arthur, C. (1993).
3. Ritual: Communication in Action. *Sociological Analysis*, 53(4), 363; Cheal, D. (1992).
4. Religious communication and popular piety. *Journal of Communication* 35 (1). pp. 149 – 156; Goethals, G. (1985).
5. The Influence of Family Communication Patterns on Religious Orientation Among College Students. *Journal of Family Communication*, 14; Fife, Eric M. & C. Nelson, Leigh. (2014). *Komunikimi ne shoqerine massive (Communication in the massive society)*. Tirane: Papyrus; Fuga, Artan. (2014).
6. Kierkegaard, indirect communication, and religious truth. *International Journal for Philosophy of Religion*, 16(2), 153–160; Kellenberger, J. (1984).
7. Them and us: Religious Education and the Role of Proper Communication in Conflict Prevention. *Interchange*, 41(3), 285– 304; Massoudi, M. (2010).
8. Religion as communication. *International Review of Sociology*, 21(1), 205–229; Pace, E. (2011).
9. Religion and Violence. *Paradoxes of Religious Communication*. *Human Studies*, 40(4), 501–518; Srubar, I. (2016); Von Stuckrad, Kocku. (2003).
10. Discursive study of religion: from states of the mind to communication and action. *Method & Theory in the Study of Religion*, Vol. 15, No. 3 (2003), pp. 255-271.
11. *Perspectives on family communication*. New York: Mc Graw Hill Education; Turner, Lynn H. & West, Richard. (2013).

UNIVERSITY COLLEGE
BEDER

Address

"Jordan Misja" St, Tirana - Albania

Contact: Tel: + 355 4 24 19 222

www.beder.edu.al, e-mail: bjh@beder.edu.al

